

An aerial photograph of a rural landscape. The scene is dominated by a patchwork of green and yellow-green fields, separated by dark lines representing hedges or roads. A small cluster of buildings, likely a village or farmstead, is visible in the center-left. A winding road or path cuts through the fields. The lighting suggests a bright, sunny day, with long shadows cast across the terrain.

Leefbaarheids initiatieven op het platteland

**Analyse van eigenheid
en eigenaarschap**

Leefbaarheidsinitiatieven op het platteland *Analyse van eigenheid en eigenaarschap*

Roel During (redactie), Bettina Bock, Rosalie van Dam, Josine Donders,
Jeroen Kruit, Marcel Pleijte, David de Witte

Wageningen University and Research, November 2018

Voorwoord | 5

Aanleiding | 7

Doel- en vraagstelling | 13

Zestien dorpen nader onderzocht | 17

Wat is eigenaarschap en waarom is het belangrijk? | 21

Diversiteit en eigenheid van bewonersinitiatieven | 29

Geluiden uit de dorpen | 35

**Als actief burgerschap en gemeenschapszin
samen gaan... | 45**

Conditie voor een actief dorp | 53

Sommige dorpen zijn (nog) minder actief | 57

Inbedding van leefbaarheidsinitiatieven | 63

Een cultuur van zelforganisatie | 66

**Sturen op het snijvlak van de leefwereld en de
verzorgingsstaat | 69**

Conclusies | 75

Aanbevelingen | 81

Literatuur | 89

Colofon | 90

Leefbaarheidsinitiatieven

heel gewoon en ontzettend bijzonder

In onze dorpen is het heel gewoon: inwoners steken de handen uit de mouwen. Met grote en kleine initiatieven zorgen ze ervoor dat hun dorp vitaal en leefbaar blijft. Dat is altijd al zo geweest. Dorpen hebben hun eigen feesten en evenementen. Buren zorgen voor buren. Zo doen we dat. Sinds onze koning het begrip participatiesamenleving introduceerde, is er veel aandacht voor het enorme zelforganiserende vermogen in de dorpen. En hoe gewoon wij dat vermogen ook vinden, het is tegelijkertijd ontzettend bijzonder. Want mensen komen en gaan, initiatieven in dorpen blijven. Hoe kan dat?

Dit jaar viert de P10 haar 10-jarig bestaan. Net als vijf jaar geleden lieten we een onderzoek doen. Dit keer stonden bewonersinitiatieven en de leefbaarheid in dorpen centraal, de grote gemene deler in de P10. We vroegen ons af wat bewoners beweegt en hoe zij naar hun leefbaarheid kijken. En we probeerden te achterhalen hoe wij als P10 het zelforganiserend vermogen kunnen stimuleren en benutten in ons streven naar een vitaal platteland.

Een van de resultaten van het onderzoek vijf jaar geleden was een gezamenlijk aanbod aan het Rijk. Daarin ging het om belangrijke transitities waar we met z'n allen voor staan, zoals in energie, circulaire economie en zorg. Voor die transities heeft het Rijk niet alleen de andere overheden nodig, maar zeker ook de samenleving. Want de decentralisaties die het Rijk in dit kader uitvoert gaan uit van een participerende samenleving, van inwoners en ondernemers die lokale initiatieven ontplooiën en daarmee een bijdrage leveren aan nationale doelen. Initiatieven die het niveau van het pannetje soep voor de alleenstaande, griepelige buurman ontstijgen, wat overigens ook nodig is en blijft.

Die initiatieven zijn er te over op het platteland. De lokale zorg- en energiecoöperaties schieten in onze dorpen als paddenstoelen uit de grond. Maar ook op heel andere vlakken zien we veel gebeuren. Kijk eens naar de Zwarte Cross. Dat begon als een plaatselijk, kleinschalig feestje van vier motorcrossende jongeren. Nu is het een landelijk bekend, professioneel georganiseerd evenement. Wat kunnen we daarvan leren? Hoe en

 UNIE VAN
WATERSCHAPPEN

Vereniging van
Nederlandse Gemeenten

waarom komt zo'n initiatief tot stand? Hoe blijft het in stand en hoe behoudt het een eigen identiteit? Hoe en waarom dragen deze initiatieven bij aan de leefbaarheid op het platteland? Waar lopen initiatiefnemers tegenaan op het moment dat het groter wordt? Of zit de kracht juist in de kleinschaligheid en moeten we die koesteren? En hoe kunnen wij als P10 hier op de juiste manier bij aansluiten? Of moeten we dat misschien juist niet doen? Deze vragen waren aanleiding voor ons om de Wageningen University & Research (WUR) te vragen hier onderzoek naar te doen.

Ik dank de onderzoekers van de WUR die dit waardevolle en rijke onderzoek onder de bezielende leiding van dr. Roel During hebben uitgevoerd. Ik dank de leden van de klankbordgroep vanuit het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), Interprovinciaal Overleg (IPO), Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, specifiek het programma DuurzaamDoor (RVO/Duurzaam Door), de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en de Unie van Waterschappen voor hun deskundige inbreng. Ook dank ik de heer Eric Caspers van de gemeente Schouwen-Duiveland voor de coördinatie vanuit de P10. Ten slotte dank ik het Ministerie van BZK, de VNG, IPO en RvO/DuurzaamDoor voor het meefinancieren van dit onderzoek.

Als P10 zullen we ons voordeel doen met dit rapport. We weten nu al dat we met deze lokale initiatieven iets te bieden hebben aan het Rijk en dat ook dit onderwerp vraagt om een agenda vanuit de P10. Daar gaan we mee aan de slag. We laten ons daarbij inspireren door de slagkracht van onze inwoners.

Namens de P10,

Ellen van Selm

Voorzitter P10 en burgemeester van Opsterland

Aanleiding

Er komen grote opgaven af op het platteland. Nederland moet alternatieve energie opwekken, hetgeen een energietransitie inhoudt, die voor een belangrijk deel op het platteland zal plaatsvinden. De veranderingen in het klimaat, en de gevolgen daarvan voor regenwaterafvoeren en neerslagtekorten, zal ook grotendeels in het platteland moeten worden opgevangen. Voeg daarbij de noodzaak om ons landbouwsysteem duurzaam te maken en ook de natuur en het landschap te beschermen, dan is duidelijk dat stilzitten noch wenselijk noch mogelijk is.

Op datzelfde platteland wonen mensen die er soms al generaties wonen of die zich als nieuwkomer gevestigd hebben. Ze wonen er vaak met trots en plezier, maar ze zijn ook onderdeel van een snel veranderende wereld. Niet alleen zien ze hoe er op het platteland windmolens en velden vol zonnecollectoren verschijnen, maar ook hun eigen leefwereld verandert. Gemeenten fuseren, voorzieningen zoals scholen en winkels verdwijnen uit de dorpen en worden gecentraliseerd. Plekken om bloed te prikken zijn ineens verdwenen en ook de buurtsuper is er niet meer. Eerder onderzoek toont aan dat mensen dit zien als schaalvergroting van bestuur en voorzieningen (alles komt op grotere afstand te staan) en dat dit een tegenreactie oproept van kleinschaligheid (Nieuwenhuizen et al., 2015).

De mensen op het platteland zien dus hun eigen leefomgeving en ook de kwaliteit van het land snel en sterk veranderen. Van oudsher zijn inwoners van kleine kernen gewend om de leefbaarheid van hun omgeving in eigen hand te nemen en te zorgen dat het er goed toeveit is. Dit wordt vaak aangeduid met de term nabuurschap, of 'noaberschap' in algemeen beschaafd dialect. Maar eigenlijk geldt het noaberschap niet voor geheel Nederland. De sociale omgangsvormen zijn altijd al belangrijk geweest om veranderingen op te vangen. Dat doe je namelijk samen, want samen sta je sterk. De sociale omgangsvormen zijn van belang voor de participatiesamenleving zoals die zich alsmaar verder ontwikkelt. Maar de veranderingen van vandaag lijken toch wel veel ingrijpender dan die van vroeger. Het roept de vraag op hoe bewoners van het platteland vandaag de dag omgaan met alle veranderingen. Laten ze die over zich heen gaan en proberen ze er nog een beetje het beste van te maken? Of zijn de plattelandsgemeenschappen zo sterk dat ze de veranderingen beetpakken, naar hun hand zetten en zich ook eigenaar tonen van het proces en het resultaat? Die vraag is belangrijk als we nadenken over de rol van het platteland en de plattelandsbevolking in het verduurzamen van ons land. Het is tijd om eens een thermometer in de participatiesamenleving van het platteland te steken, om de vraag te beantwoorden hoe vitaal en weerbaar de dorpen op het platteland zijn.

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het netwerk van grote plattelandsgemeenten P10. Voor de P10 zijn er drie aanleidingen om dit onderzoek uit te laten voeren. Ze worden hieronder kort gememoreerd. In 2015 leverde de Wageningen Universiteit in opdracht van de VNG een rapport af met de titel *Ruimte voor de toekomst in het landelijk gebied. Trendverkenning 2020-2030 voor gemeenten met veel landelijk gebied* (Nieuwenhui-

zen et al., 2015). Hierin wordt de trend geschetst dat er in verschillende sectoren schaalvergroting plaatsvindt, en dat er tegelijkertijd een hang naar kleinschaligheid is: 'kleinschaligheid zorgt als tegenhanger van de schaalvergroting voor lokale binding en beleving' (p. 11). De P10 herkent deze trend, maar ziet in de toekomst vooral de ontwikkeling van de netwerksamenleving. De problemen van deze tijd vragen om steeds nieuwe en andere coalities van betrokken partijen. De opgaven die op de samenleving afkomen en de complexiteit daarvan dwingen gemeenten de krachten te bundelen met partners in de samenleving. Daarbij is het nog maar de vraag of schaalvergroting telkens het antwoord is op de voorliggende opgaven. Een reëel risico is dat de beoogde 'schaalvergroting' in het dorpsleven ten koste zal gaan van de inzet van bewoners, omdat inzet buiten het dorp niet bij de lokale binding van bewoners aansluit. Het is daarom belangrijk te werken aan lokale verbindingen die de grenzen van dorpen overstijgen, van waaruit samenwerking tussen dorpen tot stand kan komen zonder ten koste te gaan van het grote enthousiasme waarmee veel dorpsbewoners zich inzetten. De P10 wil graag vervolgonderzoek naar kleinschaligheid als gesignaleerde tegentrend.

De P10-gemeenten zien dat de geschetste trend om een bestuurlijke aanpak vraagt die ruimte creëert voor kleinschaligheid, omdat het de ruggengraat van plattelandsgemeenten is. Het vermogen tot zelfredzaamheid en zelforganisatie is de kracht van het platteland en tevens de sleutel tot behoud van leefbaarheid en vitaliteit van het platteland. De P10 heeft behoefte aan een wetenschappelijke uitwerking van deze trend. Vandaar dat de P10 de VNG, IPO, het ministerie van BZK en het programma DuurzaamDoor heeft gevraagd om medewerking aan vervolgonderzoek op het rapport uit 2015, waarin centraal staat het mechanisme van kleinschalige initiatieven die leefbaarheid bevorderen. Het onderzoek moet handvatten geven in het begrijpen van de kracht van het platteland. De plattelandsbestuurders kennen veel mooie kleinschalige initiatieven. Welke mechanismen maken nu dat dit werkt? Wat is nu die kracht van het platteland in onze kernen? Dit is de eerste aanleiding voor dit onderzoek.

De tweede reden voor dit onderzoek is dat het samenwerkingsverband van de P10 ervan overtuigd is dat de ruimte van ons platteland nodig zal zijn voor de vraagstukken waar Nederland mee te maken heeft: energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie. De P10 heeft zich rond de kabinetsformatie geschaard achter de investeringsagenda die wordt bepleit door IPO, UvW en VNG. De P10 heeft ook aangegeven graag

in gesprek te blijven over hoe onze ruimte benut kan worden en hoe onze 'ruimte voor oplossingen' gebruikt kan worden. Wat de P10 niet wil, is dat die oplossingen vanuit Den Haag over het platteland worden genomen. Om die reden wil de P10 onderzocht zien of de mechanismen die er in onze dorpen voor zorgen dat leefbaarheid in stand blijft, ook op grotere schaal toepasbaar zijn. Met andere woorden: is het mogelijk om de achterliggende dynamiek van leefbaarheidsinitiatieven toe te passen op provinciale en landelijke schaal? Waarom zijn onze dorpen succesvol in het organiseren van leefbaarheidsinitiatieven? En wat kunnen wij als gemeentelijke, provinciale en landelijke overheden hiervan leren voor de aanpak van onze grote maatschappelijke opgaven?

De derde aanleiding is gelegen in het wetgevingstraject rondom de Omgevingswet. Kern van de Omgevingswet is dat inwoners centraal staan en dat er ontwikkelingsgericht (niet vanuit een dichtgetimmerd kader) de houding 'ja, mits' (in plaats van 'nee, tenzij') gestalte zal moeten krijgen. Rijk, provincie en gemeenten moeten gaan handelen als één overheid, waarbij de Omgevingswet beoogt de systeemwereld te laten aansluiten op de leefwereld. Hierin speelt de lokale overheid een rol in de eerste linie omdat de gemeente het dichtste bij lokale initiatieven staat. De gemeente zal het scharnierpunt zijn tussen systeemwereld en leefwereld. Wij zullen als overheden een manier dienen te vinden hoe we dit gaan doen. De P10 beoogt met dit onderzoek ook die leefwereld wetenschappelijk in beeld te krijgen, en een vertaling daarvan te krijgen in concrete handelingsperspectieven voor zowel P10-gemeenten als voor medeoverheden.

Doel- en vraagstelling

Dit onderzoek beoogt de culturele inbedding van leefbaarheidsinitiatieven te begrijpen. Het duikt daartoe in de wereld van dorpsgemeenschappen in verschillende plattelandsgemeenten om te achterhalen wat inwoners organiseren rondom leefbaarheid in brede zin, hoe en waarom ze dat doen en met wie. Het is daarmee een kwalitatief onderzoek. Om hier zicht op te krijgen moet het onderzoek dus ook ingaan op de vraag hoe kansen en problemen van een dorp worden gezien en ervaren. Dit kan in een dorp mogelijk een heel ander beeld zijn dan een beeld waarvan in politiek en beleid wordt uitgegaan. Toch is het van groot belang om de percepties op problemen en kansen in beeld te brengen, want het zijn juist deze percepties die mensen al of niet in beweging brengen. Ze kunnen bijvoorbeeld emotioneel geladen zijn en daarmee zorgen voor een houding van veerkracht of berusting. Het duiden van de emoties is voor zover mogelijk dan ook geprobeerd in dit onderzoek. In de volgende paragraaf wordt de werkwijze verder toegelicht. Voor alle duidelijkheid wordt hier benadrukt dat de meningen van de respondenten niet overeen hoeven te komen met de mening van de onderzoekers.

We veronderstellen in dit onderzoek dat alledaagse en schijnbaar triviale ontmoetingen en dingen met elkaar doen in een lokale samenleving belangrijke voorwaarden zijn voor het ontplooiën van leefbaarheidsinitiatieven. Die ontmoetingen en wederkerigheid in een gemeenschap zijn in dit onderzoek opgevat als de dorpscultuur. Leefbaarheid is hier ruim gedefinieerd als de kwaliteit van leven in een dorpsamenleving op het platteland, mogelijk gemaakt door voorzieningen, maar ook door allerlei sociale omgangsvormen en zelfredzaamheid. Het aanzien van een dorp, het delen van vervoer en het zorgen voor elkaar zijn belangrijke uitingen van zelforganisatie die soms expliciet en soms meer in metaforische zin verwijzen naar oudere samenlevingsvormen met collectief eigendom, zoals markten, meenten, coöperaties en dergelijke (Salverda et al., 2009).

Het onderzoek richt zich op het in beeld brengen van de cultuur van zelforganisatie in plattelandsdorpen en de wijze waarop en mate waarin maatschappelijke initiatieven alsmede verschillende vormen van eigenaarschap daarin zijn ingebed. Dit met als eerste doel: het verkrijgen van inzicht in hoe het zelf-organiserend vermogen van lokale gemeenschappen getriggerd wordt door schaalvergroting van voorzieningen en

bestuur. Dit inzicht is van belang voor actieve burgers en bedrijven als ook voor de overheid die vorm en inhoud wil geven aan de participatiesamenleving. Een tweede doelstelling hangt er nauw mee samen en bestaat uit het leveren van een bijdrage aan de sturingsopgave om te komen tot een veerkrachtig en leefbaar platteland. Daarvoor moet de variatie en dus ook de eigenheid van die zelfgeorganiseerde leefbaarheid worden vertaald in beleidsaanbevelingen en een beleidsagenda om de overheid in al haar geledingen in de juiste positie te krijgen om de cultuur van zelforganisatie te bevorderen en daarmee duurzaam collectief eigenaarschap over diverse relevante facetten van de leefomgevingskwaliteit te bevorderen.

De centrale onderzoeksvraag van het onderzoek luidt:

Op welke wijze zijn leefbaarheidsinitiatieven in het platteland ingebed in een cultuur van zelforganisatie en hoe hangen verschillende vormen van eigenaarschap daar mee samen?

Daaronder is een aantal subvragen gesteld. Deze luiden als volgt:

- *Hoe zijn maatschappelijke initiatieven ingebed in een cultuur van zelf doen en welke rol spelen dagelijkse schijnbaar onbeduidende handelingen en communicaties daarin?*
- *Hoe kan het eigenaarschap als actieve vorm van maatschappelijke participatie verder ontwikkeld worden?*
- *Welke nieuwe verhoudingen ontstaan in het publieke en private domein van overheid, markt en maatschappelijke instituties?*
- *Hoe kan volgens bewoners/bedrijven de overheid, bedrijven en de semipublieke instituten haar beleid daar beter op laten aansluiten?*
- *Wat betekenen de bevindingen van het onderzoek voor het participatieproces als onderdeel van de Omgevingswet?*

De vragen veronderstellen dat er overal een cultuur van zelf doen is, en dat er zich overal ook vormen van eigenaarschap ontwikkelen in het publieke domein. Echter, de cultuur van zelf doen kan in het ene geval minder sterk ontwikkeld zijn en elders juist sterker. Dit maakt dan onderdeel uit van de diversiteit. Voor eigenaarschap geldt dit eveneens: het kan variëren van medeverantwoordelijkheid voor een proces van verandering tot het nemen van de volle verantwoordelijkheid voor een bepaalde

Wat is een dorp?

“Een dorp heeft een kritische massa, kritische grootte, en die kritische grootte hangt een beetje af van wat wil je onderhouden. Een vereniging, een muziekvereniging, voetbalvereniging, een accommodatie, een kerk, noem maar op.

Laten we ook de school niet vergeten. Daar heb je een kritische grootte voor nodig, je moet een voedingsgebied hebben en dat voedingsgebied moet niet alleen qua aantallen maar ook puur qua samenstelling, leeftijdsgroepen gezien worden. Het moeten niet allemaal senioren of jonge knapen zijn, maar het moet divers zijn.”

Een respondent uit Rietmolen

publieke zaak, inclusief een rechtsvorm. Hieronder, nadat de werkwijze van het onderzoek is verantwoord, wordt het concept van eigenaarschap verder uitgelegd en uitgewerkt.

Zestien dorpen nader onderzocht

In de voorbereidende besprekingen is naar boven gekomen dat het onderzoek zich zou kunnen richten op de dorpen in de P10-gemeenten. Op de vraag welke gemeenten hier aan mee willen doen, zijn acht antwoorden gekomen. In deze gemeenten zijn twee dorpen gekozen om het onderzoek in te laten plaatsvinden. Gekozen zijn de dorpen in de periferie van die plattelandsgemeenten, want daar zijn de inwoners het meest op elkaar aangewezen. De dorpen zijn niet gekozen omdat ze opvallend actief zijn. Een overzicht van de onderzochte dorpen met het aantal inwoners is te lezen in de tabel op pagina 19.

De zestien dorpen bevinden zich merendeels in krimpgemeenten en anticiperregio's. In de acht P10-gemeenten hebben onderzoekers gesproken met bewoners, initiatiefnemers van leefbaarheidsinitiatieven en met de gemeente.

Als eerste is er in elk van de acht gemeenten in twee dorpen een inventarisatie van de dorpscultuur uitgevoerd. Voor de selectie van de kernen hebben de onderzoekers per gemeente zes kernen geselecteerd op basis van periferie (gebaseerd op afstand tot het gemeentehuis). Gemeenten is gevraagd hieruit twee liefst zeer verschillende kernen te kiezen, en aan te geven wat de verschillen waren. Daarbij is gevraagd om alleen gemotiveerd, een kern buiten de selectie van zes, te kiezen. Dat is in enkele gevallen gebeurd, bijvoorbeeld omdat geen dorp maar een buurtschap in de voorselectie zat, of omdat een dorp nabij een grote kern in een aanliggende gemeente is gelegen.

De dorpscultuurinventarisatie is uitgevoerd door studenten van Wageningen universiteit. Zij zijn in elk dorp ongeveer een week verbleven en hebben kortere en langere gesprekken gevoerd met bewoners en deels ook interviews gehouden. In de meeste gevallen hebben de studenten informatie gekregen van contactpersonen van de gemeenten over welke actieve dorpsbewoners voor hen interessant waren om te spreken. Er zijn ook mensen 'gewoon' op straat, of bijvoorbeeld op de markt, aangesproken. Beide leverden vaak weer nieuwe contacten en gesprekken op

(sneeuwbalmethode). In totaal zijn er 18 interviews gehouden met 26 respondenten en ongeveer 100 gesprekken gevoerd en uitgewerkt.

Na de dorpscultuurinventarisatie zijn er per gemeente een of twee initiatieven die samenwerken met de gemeente bevestigd. Deze initiatieven zijn door de studenten aangedragen of door de gemeenten voorgedragen. Behalve met de initiatieven is ook gesproken met een wethouder of raadslid, met een of meerdere contactpersonen van de gemeente voor de dorpen, of met een beleidsambtenaar. In totaal zijn in dit deel van het onderzoek 32 interviews uitgevoerd met 43 respondenten. De gespreksverslagen hiervan zijn met de betreffende respondenten gedeeld met het verzoek om aan te geven of het verslag recht doet aan het gesprek. Zowel de resultaten van de dorpsinventarisaties als van de interviews zijn gebruikt voor de analyse, waarin gekeken is naar het talige proces van loslaten door de overheid en zich eigenaar maken door bewoners (discours analyse) (Van Dijk, 1995), de vorming van sociaal kapitaal (sociaal kapitaal analyse) en de ontwikkelingen in de tijd (evolutionaire analyse). In die analyses is gekeken naar thema's die regelmatig terugkeren in de gesprekken en interviews. Ook is gekeken naar de betekenis die wordt toegekend aan veranderingen. In dit rapport is gestreefd om een aantal van de respondenten zelf aan het woord te laten, waarna er mogelijk een interpretatie van de onderzoekers aan is toegevoegd. In een aantal gevallen zijn dit iets langere quotes, omdat ze iets van de redenering laten zien die deel uitmaakt van een werkelijkheidsconstructie (Andersen, 2003).

Er is een politiek bestuurlijke workshop georganiseerd met als het vertalen van de onderzoeksresultaten, evenals het vertalen van de eigen ervaringen van de deelnemers, naar een beleidsagenda waarin de volgende stap in het ontwikkelen van de participatiesamenleving mogelijk wordt gemaakt. Deelnemers aan de workshop waren burgemeesters en wethouders, beleidsambtenaren en externe deskundigen van onder meer uit het netwerk van het DuurzaamDoor Programma¹.

Gedurende het onderzoek zijn er drie bijeenkomsten geweest van een klankbordgroep met afgevaardigden van het ministerie van Binnenlandse zaken, Vereniging Nederlandse Gemeenten, Unie van Waterschappen, DuurzaamDoor, IPO en het netwerk van grote plattelandsgemeenten P10.

¹ Bestuurlijke workshop vond plaats op 30 oktober in Kasteel Groeneveld.

Gemeente	Provincie	Dorpen	Aantal inwoners
Aa en Hunze	Drenthe	Gasselternijveen Grolloo	1.950 780
Berkelland	Gelderland	Rekken Rietmolen	1.500 1.100
Borger-Odoorn	Drenthe	Drouwenerveen Westdorp & Ellertshaar	255 150
Goeree-Overflakkee	Zuid-Holland	Achthuizen Herkingen	900 1.250
Hof van Twente	Overijssel	Azelo Bentelo	250 2.110
Opsterland	Friesland	Bakkeveen Jonkersland	1.925 300
Peel en Maas	Limburg	Meijel Koningslust	6.000 1.250
Schouwen-Duiveland	Zeeland	Nieuwerkerk Zonnemaire	2.645 750

Aantal inwoners per dorp

De klankbordgroep is gevraagd kritisch te reflecteren op het onderzoek. Er is met name gevraagd te reflecteren op de wetenschappelijke aanpak van het onderzoek, op de toepassingsmogelijkheden en het vergroten van de impact van de onderzoeksresultaten.

Wat is eigenaarschap en waarom is het belangrijk?

Als de leefbaarheid onder druk komt te staan, wordt een appel gedaan op de cultuur in een gemeenschap om zichzelf goed te organiseren². Bewoners gaan allerlei acties ondernemen om de kwaliteit van leven in het dorp zo goed mogelijk vast te houden. Ze overleggen wat zich voor problemen voordoet als bijvoorbeeld een aantal voorzieningen op afstand komt te staan, en maken zich eigenaar van dat probleem door het met elkaar op te lossen. De initiatieven komen dus voort uit zelforganisatie waarbij bewoners heel creatief worden in het combineren van problemen en oplossingen. Op het vlak van eigenaarschap verandert het speelveld, omdat initiatieven publieke taken op zich nemen of weer terug opeisen, of daar soms toe worden uitgedaagd³. Dit is een ontwikkeling die niet specifiek is voor Nederland, maar zich wereldwijd manifesteert (Petitjean en Kishimoto, 2017).

Er is een aantal praktische en theoretische overwegingen om het concept van eigenaarschap als een soort lens te gebruiken om naar bewonersinitiatieven en dorpsculturen te kijken. Heel praktisch is dat het concept niet van een duidelijke politieke kleur is voorzien. Het gaat vooral over het loslaten en vastpakken van aspecten van leefbaarheid tussen overheid en inwoners. Dat lijkt simpel, maar is het niet. Het gaat namelijk gepaard met dubbele ambivalenties (zie figuur op pagina 23). Zowel aan de zijde van bewoners als overheid is het niet makkelijk om eigenaarschap te accepteren of over te dragen. Een gemeenschap van bewoners zal meer eigenaarschap toejuichen want het geeft hen meer controle. Maar dan is het toch ook wel plezierig als de overheid een handje uitsteekt om hen daarbij te helpen. Diezelfde overheid wil soms graag van een publieke taak af, maar wordt daarin gehinderd door een sterk gevoel van verantwoordelijkheid. Zo wilde de gemeente Schouwen-Duiveland het onderhoud en beheer van drie hertenkampjes overdragen aan de inwoners van Nieuwerkerk, Brouwershaven en Ouwkerk, maar besloot dit toch niet te doen. De wethouder licht dit besluit als volgt toe:

² Zie bijv: <https://ruimtevolk.nl/2015/05/21/krimpregios-zijn-creatief-en-de-koplopers-van-de-transitie>

³ Zie bijv: Marke Mallem. <https://ruimtevolk.nl/2015/03/31/marke-mallem-of-hoe-burgers-tot-initiatief-verleid-kunnen-worden>

“Hoe welwillend stads- en dorpsraden ook zijn, ze hebben soms gebrek aan vrijwilligers en dat kan ten koste gaan van de continuïteit van zo’n parkje. Een andere zorg zijn de besmettelijke dierziekten. Als er bijvoorbeeld vogelgriep uitbreekt, dan vraag je nogal wat van de mensen van de dorpsraad. Dan moeten alle vogels in het hertenparkje worden opgehokt”

Provinciale Zeeuwse Courant van 4 mei 2017, Schouwen-Duiveland Editie

Zonder hier een oordeel over te willen uitspreken, valt op hoe serieus de gemeente haar verantwoordelijkheid ziet. Dit soort overwegingen spelen natuurlijk doorlopend in alle gemeentebesturen en maken deel uit van de hierboven genoemde ambivalentie. De ambivalentie is mooi verwoord in een reactie van raadslid Ankie Huijting van gemeente Borger-Odoorn:

“Als gemeente vragen we veel van de dorpen. Als er eenmaal wat staat wordt het vaak ook gerund door vrijwilligers. We vragen ons ook vaak af wat dit nu op termijn betekent. Wat nu als er te weinig vrijwilligers zijn? Hoe gaan we daar mee om? Dit heeft zich nog niet voorgedaan. De enorme vergrijzing komt eraan en we kunnen niet overzien wat dat gaat betekenen. We hebben nu nog geen strategieën ontwikkeld om daar mee om te gaan.”

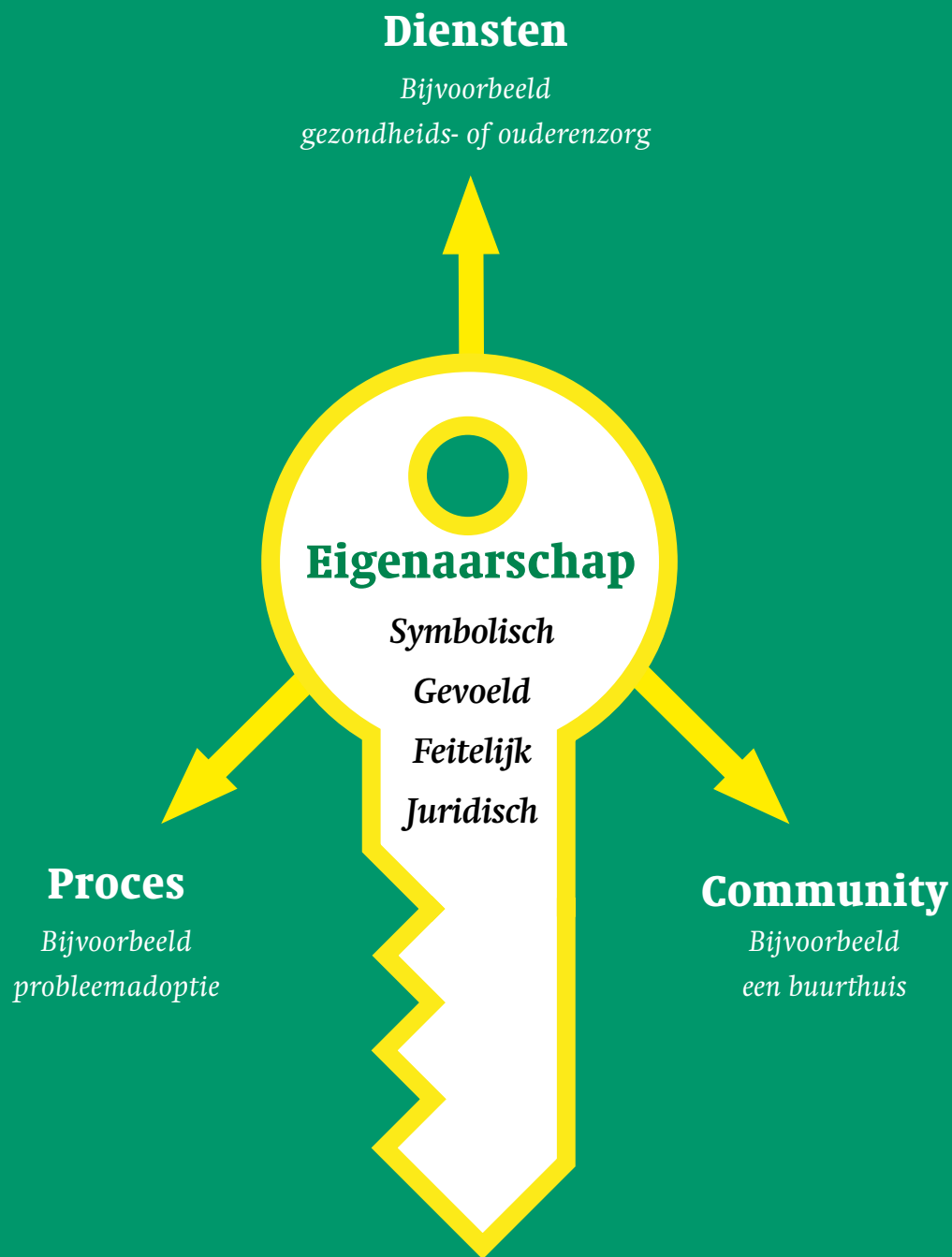
Ze geeft hiermee aan dat ze zich verantwoordelijk voelt voor de situatie die in een gemeenschap kan ontstaan van onvoldoende schouders om de leefbaarheid op eigen kracht op niveau te houden.

Eigenaarschap is tot slot ook schaalgevoelig in de zin dat bewoners zichzelf geen eigenaar zullen maken van heel grootschalige kapitaalsintensieve voorzieningen. Dus ergens worden er grenzen getrokken. Het meest interessant wellicht is het gegeven dat claims op eigenaarschap de institutionele omgeving uitdagen. Dat uitdagen werken we hieronder uit.

Het loslaten door de overheid en het vastpakken door bewoners is een complex verhaal, omdat het een niet zomaar overgaat in het ander. Hieronder wordt het verschil tussen eigenaarschap en verantwoordelijkheid in zijn algemeenheid gedeut, om het loslaten en vastpakken beter te begrijpen. Zo raakt eigenaarschap zeker wel aan het nemen van verantwoordelijkheid, maar gaat eigenlijk verder. Verantwoordelijkheid nemen wil zeggen dat je zorgt dat iets gebeurt, dat er een afgesproken kwaliteit wordt gerealiseerd en dat mensen daar op kunnen rekenen. Je doet alles wat in je vermogen ligt om de taak die je is opgedragen ten uitvoer te brengen, want anders zou je de verantwoordelijkheid ontlopen.

Eigenaarschap is onderdeel van ambivalenties

Diverse vormen en uitingen van eigenaarschap

Eigenaarschap wil zeggen dat een aantal bewoners zich eigenaar maakt van een probleem, een sociale voorziening ofwel een publiek eigendom collectief maakt. Ze ontnemen daarmee een stuk verantwoordelijkheid bij de overheid en ze beconcurreren soms instituten en bedrijven die voor een bepaald aspect van leefbaarheid hun bestaansrecht vinden. Eigenaarschap is daarmee het resultaat van een beweging van onderop van bewoners die streven naar autonomie. Claims op eigenaarschap zijn veelal emotioneel geladen, terwijl verantwoordelijkheid voortkomt uit een rationeel proces van toedelen van opdrachten aan overheden, instituten en bedrijven. Door te kijken naar eigenaarschap kunnen we zien hoe de formele structuren van de zorgsamenleving veranderen onder invloed van bewonersinitiatieven. Het concept bevindt zich dus precies op het kruispunt van de verzorgingsstaat met haar systeem van zorginstituten en bedrijven aan de ene kant en de participatiesamenleving met allerlei kleine en grote initiatieven aan de andere kant.

Eigenaarschap vervult dus een sleutelrol in de discussie over het terugleggen van verantwoordelijkheden in het publieke domein in de samenleving. We zien het als één van de meest actieve en daardoor interessante vormen van participatie in de samenleving. Het gaat daarbij niet altijd om het juridisch eigenaarschap. Het kan ook gaan om feitelijk, gevoeld of symbolisch eigenaarschap. Er is sprake van feitelijk eigenaarschap als bijvoorbeeld een dorps huis al heel lang in gebruik is door bewoners. Gevoeld eigenaarschap kan bijvoorbeeld gaan over de openbare ruimte of van een bibliotheek waarvan mensen zeggen 'die is van ons'. En symbolisch eigenaarschap kan bijvoorbeeld gaan over de identiteit of over de omgangsvormen. Het eigenaarschap kan betrekking hebben op diensten en zorg, of op ruimte en natuur, maar ook op veranderingsprocessen al of niet ingebed in de democratie (zie figuur).

In de vorming van feitelijk, gevoeld en symbolisch eigenaarschap spelen sociale processen en ook sociaal kapitaal een belangrijke rol. Het zijn namelijk vormen van gedeeld eigenaarschap die voortkomen uit samenwerking, uit collectieve acties. Dit samenwerken kan soms heel informeel plaatsvinden, bijvoorbeeld als iedereen een steentje bijdraagt aan een leefbaarheidsinitiatief, en er daarbij geen duidelijke regie is over de manier waarop en mate waarin dat gebeurt. Het eigenaarschap kan dan te maken hebben met de binding die mensen met elkaar en met een plek hebben (Van Dam, 2016). Hier ontstaat dan een gevoel dat iets aan de gemeenschap toebehoort. Zonder sociaal kapitaal is er geen publiek

gedeeld eigenaarschap. Onder sociaal kapitaal verstaan we het geheel aan sociale relaties, vertrouwen, wederkerigheid en gedeelde normen en waarden in een groep (Putnam, 1995). Putnam maakt onderscheid tussen bonding en bridging sociaal kapitaal, waarbij bonding de interne verbondenheid van een groep helpt verklaren en het bridging juist de verbindingen tussen verschillende groepen.

Sociaal kapitaal maakt dat je samen sterker staat. Maar wat is dat dan, dat je samen sterker maakt? Een voorbeeld is een groep dorpsbewoners die samen groene landschapselementen in hun dorp ontwikkelen en beheren. Tegelijkertijd bouwen ze werkende weg onderling vertrouwen op. Dat onderlinge vertrouwen maakt je als groep sterker, zodat je meer kunt bereiken dan wanneer je alleen aan de slag gaat. Het samenwerken op basis van onderling vertrouwen en de extra mogelijkheden die dat oplevert, slaat op het sociale kapitaal van de groep. Sociaal kapitaal gaat over de sociale relaties die een groep heeft opgebouwd en via welke zij toegang krijgen tot allerlei soorten 'resources' zoals informatie, kennis, financiering, vrijwilligerswerk, etc. (Van Dam e.a., 2017) Via deze sociale infrastructuur en met behulp van deze resources kan een groep zich organiseren en samenwerken om een bepaald doel te realiseren. Dit is het zelf-organiserende vermogen van een groep.

Hierboven hebben we enkele noties meegegeven hoe veelzijdig het concept is en daarmee dus ook geschikt om een grote diversiteit aan praktijken van zelforganisatie te duiden. De diversiteit wordt op zijn beurt gevormd door de hierboven aangestipte culturele diversiteit die er aan ten grondslag ligt.

Zestien dorpen

Diversiteit en eigenheid van bewonersinitiatieven

Elk dorp is uniek, maar toch zijn we tegen die achtergrond op zoek gegaan naar gemeenschappelijkheden, naar de gedeelde noemer onder de leefbaarheidsinitiatieven. Dat unieke geldt voor hoe het dorp er uit ziet, maar helemaal voor hoe de mensen met elkaar omgaan. Er is sprake van een dorpscultuur. Deze dorpscultuur is in beeld gebracht in zestien dorpen (zie kaartje). Belangrijke aspecten van de cultuur betreffen de sociale omgangsvormen, de aan- of afwezigheid van een christelijke gemeenschap, de invloed van scholen, in samenhang daarmee de aanwezigheid van jongeren, de geografische ligging, en vooral ook de invloed van een rijk verenigingsleven. Het is de cultuur van het dagelijks leven waar mensen uit putten als ze besluiten om actief te worden. Daarmee is dan ook gezegd dat als ze initiatieven ondernemen, dat ze dat op een geheel eigen wijze doen (eigenheid). In het onderzoek is dit aan het licht gebracht met een eigenheidsanalyse van de zestien dorpen. We illustreren deze eigenheid met behulp van enkele voorbeelden die sterk van elkaar verschillen (diversiteit).

Centrumplan Meijel

Groot in omvang en hooggekwalificeerd in aanpak van een dorp dat een paar jaar terug helemaal verstild was.

Meijel is een dorp dat een heropleving heeft meegemaakt. Na een moeilijke periode als gevolg van campings die moesten wijken voor een woonproject liep het toerisme flink terug. Men zag verschillende ondernemingen de deuren sluiten, en het dorp kwam in verval. Vandaag is niks meer terug te vinden van dit beeld: Het bruist en leeft weer op de Peel. Dit gebeurde onder meer doordat er in 2010, toen Meijel onderdeel werd van de gemeente Peel en Maas, het Dorpsoverleg is opgericht door enkele burgers en ondernemers. Men wou het dorp opnieuw leven inblazen en van hieruit ging men in eerste instantie de kern restaureren. Het inzetten op het authentieke imago kreeg daarbij veel aandacht en in de nieuwe dorpskern ziet men nu onder

meer turfkarren staan als straatmeubilair. Kartrekkers die sterk bezig zijn met de identiteit van het dorp Meijel kozen ook duidelijk voor zelfsturing en trokken het eigenaarschap naar zich toe. Zo ging het Dorpsoverleg onder andere voor het opknappen van de kern, zelf een plan opmaken voor de nieuwe inrichting, hoewel de gemeente er zelf al één had klaarliggen.

Bewoners en ondernemers in het dorp gingen daarbij nog een stapje verder. Om het hele initiatief verder te stimuleren ontwikkelde men het project 'Meijel Marketing' met enkele studenten toerisme en marketing, met de bedoeling om Meijel terug op de kaart te zetten en daarbij de toeristen de weg terug te laten vinden naar het dorp. Dit leidde in essentie tot de oprichting van de Stichting Peelgeluk. Met Peelgeluk wilt men de peel en het oude imago gaan verheerlijken. Het zorgt voor een sterke identiteit die eveneens een vitale kern van zelfredzaamheid moet uitstralen. Verder heeft het als doel het inspireren van zowel bewoners als ondernemers om zich in te zetten voor het dorp, en elkaar te ondersteunen in het behouden van de leefbaarheid. Vele ondernemingen zijn daardoor nu ook aangesloten bij de stichting om elkaar te helpen in het voorzetten van activiteiten en het streven naar een optimale dienstverlening.

Wanneer men nu Meijel bezoekt kan men kiezen uit een waaier van activiteiten. Van wandelroutes, fietsroutes, tot georganiseerde dagactiviteiten. Bewoners zien daarbij ook dat de heropleving succesvol is aan de hand van de terug overvolle terrassen, en de vele events die er plaatsvinden.

Gemeenschapscentrum en sportcomplex de Pol te Bentelo *Heel veel vrijwilligersuren en goede democratische besluitvorming*

Het gemeenschapscentrum en sportcomplex De Pol vanuit het dorp Bentelo vertelt een inspirerend verhaal van eigenaarschap. In de tijd van de oprichting van het centrum

zijn de inwoners van Bentelo nauw betrokken geweest. Mede omdat men zag dat de sportzaal intensief gebruikt werd begon men na te denken over de uitbreiding van de voorheen sportzaal naar een sporthal. Om het idee draagkracht bij te zetten kwamen inwoners bij een raadszitting in het gemeentehuis in Goor massaal opdagen met sjaals en spandoeken om hun stem te laten horen en de verbouwing gezamenlijk te bespreken. Het

vertoon werd beloond en het groene licht werd gegeven. Informatie-avonden werden georganiseerd waarbij gebruikers mochten meedenken over de indeling en opzet van het gebouw. Na een jaar van verbouwing was het hernieuwde complex een feit. In 2016 heeft de Stichting Gemeenschapscentrum De Pol eveneens het eigendom en het onderhoud van het terrein rondom het gebouw overgenomen van de gemeente. De stichting werd zo eigenaar van het hele complex. Naast de diverse sportverenigingen die er te vinden zijn biedt het gebouw vandaag een fitnessruimte, een bejaardengym, en vergaderruimtes en flexplekken onder de noemer 'Bentelo Werkt'. Daarnaast biedt het gemeenschapscentrum ook onderdak aan een Stichting Sport en Cultuur, de peuterspeelzaal, ruimtes voor de Culturele Werkgroep, de Werksoos, de Ouderensoos, de dorpsraad, de Zomerfeesten, de scouting, muzieklessen, en de PJO-HAJO Bentelo. Als laatste biedt de Pol tevens de mogelijkheid voor kunstenaars om hun werk tentoon te stellen in de centrale hal. Op dit moment is men bezig met het bekijken van het inrichten van een multifunctionele ontmoetingsplek, onder de naam 'Bentelo Ontmoet'. Hier gaat men terug gezamenlijk vanuit een werkgroep kijken hoe men te werk kan gaan. In dit hele verhaal, en met name in het zich toe-eigenen van het eigenaarschap, liet men weten dat het behoud, beheer en exploitatie niet mogelijk zou zijn zonder de dagelijkse inzet van de 250 vrijwilligers die het complex vandaag heeft.

Carpoolen schoolvervoer Zonnemaire *Creatief in het omgaan met regels*

Op 1 september 2018 moest Zonnemaire de deuren sluiten van de enige basisschool in het dorp. Dit leidde ertoe dat ouders een oplossing moesten gaan zoeken om hun kinderen naar de dichtstbijzijnde basisschool in

Zierikzee te brengen. De bewoners maakte zich zorgen dat gezinnen met kinderen gingen wegtrekken uit het dorp, en in een omgekeerde situatie, dat nieuwe gezinnen zich juist niet zouden vestigen door deze belemmering. Enkele bewoners vanuit het dorp gingen vanuit deze situatie op zoek naar een gezamenlijke en milieuvriendelijke oplossing en dit resulteerde tot de oprichting van Stichting Schoolbus Zonnemaire. Deze bus, die rijdt sinds 20 augustus 2018, wordt bestuurd door vrijwilligers die voornamelijk ouders zijn van één van de kinderen of een goede bekende die woonachtig is in het dorp of omgeving. Chauffeurs worden door het

bestuur gescreend en dienen een verklaring omtrent gedrag (VOG) af te geven. De bus levert verder een bijkomend nut dat deze eveneens ingezet wordt om ouderen van dienst te zijn. Omdat Zonnemaire als leefbaarheidsaspect ook te kampen heeft met vergrijzing en vereenzaming van ouderen heeft men ervoor gekozen om in de vrije uren tussen het leerlingenvervoer (overdag, in de avonden, weekenden en in de schoolvakanties) de bus in te zetten voor deze groep. Ouderen kunnen er nu ook voor kiezen om eens naar buiten gaan wanneer zij dit willen. Het initiatief kreeg veel steun vanuit o.a. de gemeente, omdat de stichting zich voor meerdere doelen wist te gaan inzetten. Vanuit de ANWB is het initiatief genomineerd als Zeeuws steunproject en ontving de stichting een geldelijke donatie. Desondanks verliep het proces niet geheel zonder moeilijkheden. Het project werd onder druk gezet met de wettelijke noodzaak van een aansprakelijkheidsverzekering. Vrijwilligers die in bussen gaan rijden met kinderen en ouderen zouden volgens de verzekeringsmarkt een grote risicogroep zijn, en de premie kwam al snel op een hoog bedrag uit. De initiatiefnemers gingen daarbij aan de slag voor het behoud van de bus. Het beraadslagen met de gemeente leverde jammer genoeg niks op en men ging uit noodzaak langs de verzekeringsagent heen om het verhaal rechtstreeks aanhangig te maken bij de verzekeraar. Mede met dat de Autoriteit Consument en Markt de zaak onderzocht is men er uiteindelijk in geslaagd om één verzekeraar over de brug te laten komen en een degelijke aansprakelijkheidsverzekering op te stellen. Het succes van het project laat zich nu ook tonen in dat er veel animo is om kinderen naar school te brengen, en dat nieuwe gezinnen met schoolgaande kinderen zich vestigen in Zonnemaire.

Vlooiemarkt Bakkeveen

Slim verkrijgen van middelen om de leefbaarheid hoog te houden

Een initiatief vanuit het dorp Bakkeveen toont hoe men slim te werk is gegaan voor het verkrijgen van financiële middelen ter ondersteuning van de leefbaarheid, en waarbij men tegelijkertijd gaat inzetten op het gemeenschapsgevoel. Door het jaar heen organiseert men in het dorp vlooiemarkten die een breed publiek trekken. De vlooiemarkt wordt gerund door vrijwilligers van diverse verenigingen. Zo had men als voorbeeld op 5 mei 2018 één van de drukste markten ooit met maar liefst 802 standhouders. Een dorpeling vertelt er over:

“De vlooiemarkt wekt de suggestie dat je iets verkoopt, maar er zijn ook mensen die helemaal niets verkopen. Ze zitten op de vlooiemarkt en praten dan met iedereen die langs komt, het is echt een sociaal iets.”

Men heeft het hier dan ook over één van de grootste openluchtmarkten van Nederland met een gemiddelde van 500 standhouders per keer en een hoog aantal bezoekers. Elke standhouder betaalt minimum 7,- euro standgeld, afhankelijk van de grootte van de stand. Met elke markt bouwt men daarbij gezamenlijk aan een aanzienlijke pot. Alle inkomsten vloeien terug in het dorp. De vrijwilligers werken voor hun eigen club en verdienen per gewerkt uur. Verder kan een beroep gedaan worden op geld voor dorpszaken. 30.000,00 per jaar komt in het dorp en dan blijft er nog wat over om te sparen voor grote wensen zoals een indoor-sport-voorziening. Initiatiefnemers in het dorp kunnen als een gevolg hiervan een aanvraag indienen om in aanmerking te komen voor een deel van de pot, en in afstemming met Plaatselijk Belang keert het Bestuur Stichting Vlooiemarkt Bakkeveen donaties uit aan goedgekeurde projecten. De inkomsten van de vlooiemarkten vloeien zo terug naar diverse organisaties en groepen in het dorp, dit met als belangrijkste voorwaarde dat deze ook als doel hebben om de leefbaarheid te bevorderen. Vanuit het onderzoek werd er ook opgemerkt dat standhouders soms helemaal niks verkopen en zich daar kennelijk van bewust zijn. Zij nemen deel aan de markt louter om de sociale contacten die men vindt op deze events. Zo is het voor en door het gemeenschapsgevoel dat men in Bakkeveen een gezellige en lucratieve manier heeft gevonden om de leefbaarheid te waarborgen.

Geluiden uit de dorpen

In de dorpen is men zich altijd bewust geweest van de voordelen van elkaar helpen op een plek waar de leefbaarheid onder druk staat: *We deden het altijd al, maar nu heet het mantelzorg*. Dit is mogelijk een verklaring waarom in vrijwel geen enkel gesprek bevestigend werd geantwoord op de vraag of men trots was op hetgeen is bereikt. Dorpelingen vinden het volstrekt normaal om de handen uit de mouwen te steken en het is dus ook doodgewoon dat ze daar goede resultaten mee boeken. Niks om trots op te zijn dus. *Zo gaat dat hier in het dorp*, wordt er dan gezegd.

De gesprekken en interviews geven een beeld van hoe dorpingen problemen van hun dorp, de toekomst van hun dorp en allerlei activiteiten zien. Nogmaals en met nadruk wordt hier gesteld dat deze meningen niet a priori overeenkomen met hoe de onderzoekers de situatie in de dorpen zien. Niettemin vormen deze percepties met elkaar een werkelijkheid die gekend moet worden, om de dorpen beter te doorgronden. In de gesprekken met inwoners van dorpen kwam het onderwerp sociale duurzaamheid stevast naar boven. De inwoners spraken hierover in termen van leefbaarheid en de toekomst van het dorp. Als er werd gesproken over tekortkomingen in het dorp, dan bleek het bij doorvragen eigenlijk te gaan over de duurzaamheid van de gemeenschap. Deze sociale duurzaamheid heeft verschillende gezichten, afhankelijk van wie je spreekt. Mensen op leeftijd maken zich zorgen of ze nog in het dorp kunnen blijven wonen als het autorijden er niet meer in zit. Of ze voorzien dat het op zichzelf wonen op zeker moment niet meer gaat en dat ze om zorg te verkrijgen gedwongen zijn om te verhuizen. Dat staat haaks op hun gevoel dat ze graag willen sterven in de gemeenschap waarin ze zijn opgegroeid.

In Grolloo heeft een inwoner met een zwakke plek voor zorg een zorgboerderij opgezet, in samenwerking met provincie en gemeente. De inwoners zijn er content mee, naast alle andere activiteiten die bijdragen aan een positieve sfeer in het dorp. Het idee van de zorgboerderij is om te investeren aan de voorkant van de vergrijzing, om daarmee hoge kosten aan de achterkant te vermijden. Het binnen het dorp houden van

ouderen met een zorgbehoefte kan heel besparend werken en daarom is de overheid meegegaan in dit initiatief.

De mensen die nu de zorg op zich nemen voor de ouderen, maken zich op hun beurt weer zorgen over de vraag wie er straks voor hen gaat zorgen als ze zelf hulp nodig hebben. Het wegtrekken van de eigen jonge generatie, een proces dat al veel langer duurt, baart hen ernstige zorgen. En de jongeren zelf, die zijn slechts in een enkel geval goed aangehaakt op de dorpscultuur en de initiatieven die daaruit voortkomen. Ze lijken ergens al aan te voelen dat er geen plaats is voor hen in het dorp en nemen dan al afstand lang voordat ze daadwerkelijk naar een andere plaats verhuizen. Het zijn deze zorgen over sociale duurzaamheid en de toekomst van een dorp die de discussies over voorzieningen en over krimp zo emotioneel kunnen opladen.

Vincent Lansink, voorzitter van de Stichting Gemeenschapsraad Rietmolen legt uit waarom het zorgen voor de ouderen zo belangrijk is.

“We zijn ook bezig voor ouderen, want hier hebben we ook voor ouderen geen opvang als die hulp nodig hebben. Dus als ze die zorg nodig hebben, moeten ze al weg. Heb je dan je leven lang in Rietmolen gewoond, dan moet je naar Eibergen. Dat willen wij niet. Wij willen hier blijven, en dat is ook de identiteit denk ik van het dorp ook. Kijk, als je in een plaats als Haaksbergen woont, of in Eibergen, dan maakt het niet zoveel uit of je van Eibergen naar Haaksbergen gaat, maar hier is de gemeenschap veel hechter.”

Krimp wordt door veel bewoners in dit verband gezien als de dood in de pot. Elk initiatief om de jeugd in het eigen dorp te houden met het beschikbaar maken van starterswoningen, wordt volgens de bewoners gedwarsboemd door het krimpbeleid. In de ogen van de dorpsbewoners fungeert krimp als het argument om dorpen op slot te zetten of verder uit te hollen, om daarmee de grotere kernen leefbaar te houden. Krimp is in veel interviews en gesprekken naar voren gebracht door de dorpsbewoners, maar nergens in het positieve. Integendeel, er werden vaak scherpe en emotionele bewoordingen gekozen om hun afkeer ervan over te brengen. De een spreekt over kramp en de ander vindt het een achterlijk concept dat het platteland namelijk op achterstand plaatst. Veel respondenten hechten veel waarde aan het positief houden van de discussie over leefbaarheid en vinden krimp een te negatieve kwalificatie.

Dorpen	Woningmarkt
Gasselternijveen	Geen vermelding
Grolloo	Nood aan starterswoningen
Rekken	Bouwstop, nood aan starterswoningen
Rietmolen	Bouwstop, nood aan starterswoningen
Drouwenerveen	Boerderijen zijn woonhuizen geworden voor 'import'
Westdorp & Ellertshaar	'Import' die woningen opkoopt
Achthuizen	Aantal te koop, enige nood aan starterswoningen
Herkingen	Verskillende woningen die te koop staan
Azelo	Mogelijk sociale woningen op landgoed, nood aan nieuwbouw
Bentelo	Recentelijk nieuwe (grote) huizen, nood aan betaalbare huur- of starterswoningen
Bakkeveen	10-15 jaar geleden is er een nieuwbouwwijk gebouwd. Nood aan starterswoningen
Jonkersland	Geen vermelding
Meijel	Weinig huurhuizen zijn en zeker weinig sociale huurwoningen, vooral koopwoningen
Koningslust	Recente nieuwbouwhuizen maar nog nood aan starterswoningen
Nieuwerkerk	Nood aan nieuwbouw
Zonnemaire	Geen vermelding

De situatie omtrent woningen per dorp volgens de inwoners

**Dwarsplaatsen
Zuid**

kavels en woningen

Ontwikkeling: **Brands Bouwontwikkeling B.V.**
 Info: **Makelaardij Aa en Hunze t. 0592 - 26 17 00**
www.aa-hunzernakelaardij.nl

Het probleem van jongeren en ouderen op de woningmarkt is niet zo maar op te lossen met meer starters- en seniorenwoningen. Wethouder Patricia Hoytink-Roubos van gemeente Berkelland legt uit hoe zij het ziet:

“Er zijn geen nieuwe aantallen woningen nodig. Er zit nog voldoende woningbouwcapaciteit in plannen om toe te voegen. Er zijn oude bestemmingsplannen met uitleglocaties waar nog woningen inzitten. Die is de gemeente aan het wegschrappen, maar dat zijn oude plannen. Bijna allemaal 1 of 2 kappers op uitleglocaties. Stedenbouwkundig is het belangrijk om dat goed af te ronden, maar die woningen zijn niet allemaal meer nodig. Er is een ander type woning nodig, zowel voor starters als voor senioren in het centrum bij voorzieningen. Daarom wordt nu de behoefte van inwoners, ook in Rekken en Rietmolen, op basis van bevolkingsopbouw in kaart gebracht. De aangetoonde behoefte van bewoners is leidend: met intentieverklaringen. Als er iets niet is, het kan niet in een bestaand iets en er is daarentegen wel een aangetoonde behoefte, kan er toegevoegd worden. In aantallen kan dat eigenlijk niet in verband met de afspraken met de Provincie, maar er is 5 miljoen beschikbaar gesteld voor wonen en 1 miljoen voor sloop. Dat betekent dat de slooppopgave groter gaat worden, vooral op basis van mismatch, want aantallen zijn er genoeg. Er wordt gekeken of een leegstaande school geschikt gemaakt kan worden voor senioren. Dus er worden keuzes gemaakt op basis van kwaliteit en aangetoonde behoefte van bewoners. Maar soms zit er iets heel anders achter, dan zeggen mensen wel dat ze ergens willen wonen, maar willen ze uiteindelijk toch liever een nieuwbouw huis in een ander dorp.”

De reactie van de wethouder maakt duidelijk hoe complex het probleem en de oplossing zijn, omdat er zover vooruit gedacht moet worden.

Een inwoner van de Achterhoek vindt dat krimp in zijn dorp niet of nauwelijks bestaat en legt het als volgt uit.

“Wij zijn bezig met het kunnen behouden van onze identiteit door te proberen de jongeren hier te behouden. Jongeren willen ook heel graag hier blijven. Alleen de mogelijkheden zijn er niet, en ik denk dat je dat in ieder dorp in de Achterhoek tegenkomt. Men zegt steeds dat jongeren wegtrekken uit dit soort dorpen maar ze willen eigenlijk helemaal niet weg, alleen worden ze gedwongen om weg te gaan omdat er geen woonruimtes zijn. Vroeger in een dorp bleef men heel lang bij de ouders wonen. Tegenwoordig wil men op een gegeven mo-

ment toch het huis uit. De jongeren willen het huis uit en de ouders willen op een keer van de jongeren vanaf. Dat merk je gewoon, en er is hier geen ruimte voor, en dan moeten ze elders anders gaan wonen, en dan is het gebeurd. Dan krijgen ze een vriendin elders en dan gaan ze daar samenwonen, er komen kinderen en dan komen ze niet terug en ben je ze kwijt. Dat is een heel groot probleem denk ik in kleine kernen en daar zijn wij als dorp de laatste jaren mee bezig. Ook naar de gemeente toe om ze kenbaar te maken dat ons dorp geen dorp is dat uitsterft zoals de Achterhoek wordt geschetst als krimpregio. Hier is absoluut geen krimp aan de orde. Jongeren willen graag hier blijven, alleen, ze moeten hier weg omdat ze niet kunnen blijven.”

De probleemperecepties liggen ver uit elkaar. Dit citaat laat zien hoe deze inwoner krimp gelijk stelt aan het wegtrekken van jongeren. Het toont ook een geheel andere logica dan die van het beleid, waarin krimp als een demografisch gegeven wordt beschouwd. Er schemert ook nogal wat frustratie doorheen. Alles wat er aan bijdraagt dat jongeren het gevoel krijgen dat er geen of onvoldoende rekening met ze wordt gehouden, krijgt ook deze lading. Of het nu om scholen gaat, om openbaar vervoer of uitgaan, elke maatregel die negatief uitpakt op de jongeren is een aanval op de sociale duurzaamheid. Wat door bewoners in het geheel niet begrepen wordt, is het gegeven dat buitenstaanders zich kunnen vestigen in hun dorp (als gevolg van een geliberaliseerde woningmarkt) en dat mensen met een sociale binding geen voorrang hebben. In de tabel op pagina 37 is de situatie in de dorpen in beeld gebracht.

Uitdagen van de verzorgingsstaat

Een ander geluid dat op veel plaatsen wordt gehoord, is

“Wij kunnen dat beter voor minder geld. Bewoners zien allerlei bureaus en instituten langskomen die elk hun eigen ding komen doen zonder enige vorm van samenhang. De mensen uit de dorpen zien die samenhang heel snel en duidelijk, want het gaat over henzelf en hun omgeving”,

volgens Wil van der Coulen van gemeente Peel en Maas. En dus melden ze zich bij de wethouder met de vraag of ze het dan niet zelf kunnen gaan doen, voor minder geld, en het geld dat de wethouder bespaart in het dorp mogen steken. In een enkel geval gaat het over groenvoorziening, maar vaker gaat het over het combineren van zorgtaken, integratie

in de arbeidsmarkt en duurzaamheidsinitiatieven. In Azelo gaat het over verduurzamen van woningen en boerderijen. In Herkingen gaat het in het bijzonder over cultuurhistorie, aangewakkerd door achterstallig onderhoud dat de leefbaarheid bedreigt. In de praktijk heeft men geen beleidskader nodig om taken van de gemeente of van instituten en bedrijven over te nemen. The right to challenge wordt hierbij niet nodig geacht, omdat men zelf een beeld heeft van wat combineerbaar en uitvoerbaar voor hen is. Wethouder Roland van Kessel van Peel en Maas zegt hierover:

“Waarom zou je een andere titel toevoegen aan een al goedlopend systeem? Het werkt al zo.”

Het maatwerk wordt dus door bewoners in een direct contact met de wethouder aangegeven in plaats dat men belangstelling toont voor (een deel) van een openbare aanbesteding.

“Wat we beginnen, maken we af en bijna iedereen doet mee”

Het is opvallend hoeveel betrokkenheid initiatiefnemers weten te mobiliseren in hun eigen gemeenschap. In de gesprekken blijkt dat bewoners realistische inschattingen maken over de vraag of er voldoende geld en mankracht te mobiliseren is voor hun initiatief. In sommige gemeenschappen is het niveau van participatie erg hoog. Diane Kuenen van de Belangenvereniging Rekken geeft aan dat het dorp zo actief is

“omdat 90% van de mensen is aangesloten bij een vereniging. Een paar gezinnen wel bij twee, drie of vier. Je bent wel bijna altijd ergens wel bij aangesloten.”

Het aangesloten zijn bij een vereniging betekent dat mensen ook makkelijker aan initiatieven meedoen die het hele dorp aangaan. In Koningslust zijn de inwoners zich sterk bewust van de hoeveel vrijwilligersuren die je maar één keer kan inzetten. Zoals Eric Nijssen van het dorpsoverleg het verwoordt:

“De dorpskernen zeggen: wij zitten er aan te denken om een aantal zaken te gaan professionaliseren. We hebben hier in Koningslust een kwantum van

16000 vrijwilligersuren en die kunnen we maar één keer uitgeven. En die geven we het liefste uit aan de werkzaamheden die het kostbaarst zijn en daar valt de boekhouding van een vereniging niet onder. Dus daar wordt ook op kernniveau wel nagedacht, hoe je zo efficiënt mogelijk de kostbare tijd van ons collectief gaat inzetten. Is het dan niet verstandig dat je gewoon met elkaar afspreekt dat je een aantal dingen gewoon inkoopt. En wat ga je dan inkopen?”

Het citaat laat zien dat de inwoners van Koningslust zich ervan bewust zijn dat er prioriteiten gesteld moeten worden en dat ze niet zo maar van alles moeten aanpakken. In dit verband gaat het om de samenwerking tussen verenigingen waarin ze het bestuur ervan delen. Deze ontwikkeling laat zien dat verenigingen onder invloed van de schaarste in tijd de samenwerking opzoeken. Tevens laat het citaat zien hoe de dialoog met de gemeente verzakelijkt. Er wordt geleerd van het verleden om steeds beter in te schatten wat er aangepakt kan worden en waarom juist dat. De boodschap aan de overheid die er in schuilt is: laten we het vooral hebben over de dingen die echt belangrijk zijn.

In Opsterland gaat men nog een stapje verder en mikt men op het activeren van mensen die nergens meer aan meedoen. Jan van Dalen vertelt

“dat in sommige festivals je altijd de bekende klagers hebt. Maar je moet ze zo ver krijgen dat ze je gaan helpen in de organisatie. Meestal hebben die mensen ook niks te doen, die zitten of in de bijstand of die hebben niks, die zitten zich alleen maar aan alles te ergeren. Maar als je die een rol geeft, die verantwoordelijkheid geeft, dan pikken ze dat op. En dan is het afgelopen met het klagen. Bij sommige is dat kennelijk gelukt, bij andere niet. Mensen in de bijstand, waarvoor de gemeente zorgt voor hun levensonderhoud, mogen eventueel ook ingeschakeld worden als wederdienst.”

Als actief burgerschap en gemeenschapszin samen gaan...

In het onderzoek is naar voren gekomen dat er zoveel gebeurt in de dorpen, dat dit niet zo maar even in een rapport opgeschreven kan worden. Er is werkelijk een actieve cultuur in de gemeenschappen op het platteland van waaruit allerlei spannende initiatieven worden genomen. Ze zijn spannend, omdat ze veel inzet vergen en omdat ze soms ook schuren met regelgeving en of bedrijfsbelangen.

In Rietmolen hebben ze zelf een dorpsaccommodatie gerealiseerd. Gerrit Lenderink legt uit hoe dat gaat en wat er voor nodig is.

“Denkkracht, kennis. Dat verbaast me iedere keer weer en ik heb wel in al die jaren geleerd dat als je iets wilt bereiken, dan moet je goede mensen om je heen verzamelen. Dat kun je nooit alleen. Zorg dat je goede mensen om je heen hebt en wat blijkt is, voor zo een gebouw heb je bouwkundige en financiële kennis nodig, met allerlei procedures moet je aan de gang, en dan blijkt dat in zo'n klein dorpje een potentieel zit. Dat verbaasde me eigenlijk nog wel het meest, ik wist wel dat dit een dorp van doeners was, maar dat er zoveel kennis in dit dorp zit, dat is fantastisch. Dat hoeft niet allemaal hoge scholing te zijn. Verder zijn het ook regelaars. We hebben de dorpsaccommodatie gebouwd en dat is ook een gave, menskracht, zeg maar de sociale aspecten, die binding. We hadden er een paar in die groep zitten die daar voor zorgden en die waren misschien nog het meest waardevol. Die sociale cohesie zorgt voor randvoorwaarden. Die zorgde ervoor dat er zaterdagmiddag gehaktballen waren, dat er bier was, dat het voor mekaar was. Dat er hapjes waren. Dat is zo belangrijk. Dus die sfeer creëer je. Dus die driehoek, menskracht, kennis, en die sociale binding maakt dat het aan het draaien gaat. Iedereen was aan de slag en we haalden netjes de opleveringsdatum, binnen de begroting. Door die balans. Mensen erbij krijgen is ook de truc.”

Dit betoog van de heer Lenderink komt overal terug. Eén van de belangrijkste voorwaarden om dingen voor elkaar te krijgen is dat het wel leuk

en gezellig moet zijn. Dat wordt vaak vergeten. Het is onderzoekers en experts eigen om keuzes en gedrag van bewoners te rationaliseren en te vertalen in termen van belangen. De manier waarop het hier verwoord is, raakt de zaak in de kern. In Nieuwerkerk worden de vrijwilligers op vrijdagavond uitgenodigd in het dorps huis om samen een hapje te gaan eten. Ze worden gezien als essentieel voor de continuïteit van het verenigingsleven van ook van het gehele dorp, aldus de voorzitter van het dorps huis Ellen Nieman.

De mensen in Ellertshaar kunnen hier over meepraten. Daar is een aantal mensen actief met

“een bijzondere combinatie van kwaliteiten”, vertellen Pieter en Maria de Graaf. “Er is een eigenaar van een technisch bedrijf, een man van een luxe kampeerboerderij, gerechtssecretaris, beleidsmedewerker, welzijnswerker etc.”

Ze zijn bezig om een schuur tot dorps huis om te bouwen en hebben daartoe een obligatie actie opgezet in het kleine dorp. Met enkel de 150 inwoners was de eerste opbrengst al 14.000 Euro. Eén keer in het jaar wordt hier verder een opschoon dag wordt gehouden. Ze gaan dan alle straten langs, alle bermen, sloten en verwijderen het zwerfafval. In het dorp wordt meestal niet veel van tevoren besproken over de activiteiten, er zit meestal geen plan achter. Maar het komt altijd wel goed, laten twee inwoners weten. Een andere belangrijke, maar eenmalige activiteit die de bewoners hier hebben ondernomen is het bouwen van een hunebed. Dit hebben ze zonder moderne technieken, maar met de hand gedaan. Ze probeerden dat in een ander dorp verderop met de lokale scouting om het met rolletjes en touwen te doen, zoals vroeger. Die hebben daar toen subsidie voor gekregen, vertellen de inwoners. Ze weten alleen niet meer precies hoe groot dat bedrag toen was.

“Wij vonden hier dat die allemaal knettergek waren geworden en dachten dat we dat zelf wel op een enkele zaterdag konden doen”.

Ze vertellen dat ze toen in een ochtend alle grote keien in het dorp bij mensen thuis hebben verzameld. Nu staat er dus een hunebed op de brink vertellen ze vol trots. Ze hebben er zelfs het NRC mee gehaald voegen ze er aan toe. Er was een groot feest bij de onthulling en toen zei de gemeente dat het niet kon.

“Maar wij konden de gemeente vertellen dat het helemaal niet hun grond was waar het hunebed op staat, het is grond van het boerschap. Dus het hunebed is blijven staan.”

Plekken van gezelligheid en gemeenschapsgevoel zijn enorm belangrijk. Eén zo'n plek is de school. Het is heel makkelijk om een school heel functioneel te bekijken. Dan gaat het over het onderwijs en over aantallen kinderen die er terecht kunnen. Maar een school is ook een plek waar jonge ouders met elkaar in gesprek komen. Zo wordt in Azelo verteld dat de school deel uitmaakt van de identiteit, omdat ze een belangrijke plek is om andere bewoners te spreken, met name wanneer men rekening houdt met de afgelegenheid van de boerderijen buiten het dorp. In Koningslust strijdt men voor het openhouden van de school omdat kinderen die elders naar school gaan daar dan ook vrienden krijgen en vervolgens daar ook op sport gaan. Dan wordt het eigen verenigingsleven uitgehold en dat is niet goed, want daar komen de meeste vrijwilligers vandaan. De school is van grote symbolische waarde omdat de ouders van schoolgaande kinderen als de volgende generatie wordt gezien die taken in het dorp op zich zouden moeten nemen. Daarmee is dus de school een positieve factor voor de sociale duurzaamheid in het dorp die meer om het lijf heeft dan enkel de functionaliteit ervan.

In de regel is het verenigingsleven heel belangrijk voor het vinden van vrijwilligers. In een aantal gevallen zien we dorpsraad actief in het maken van plannen en het organiseren van de participatie daarin. Om die plannen tot uitvoer te brengen, stellen ze zich in verbinding met de gemeente en met de verenigingen, en vaak zitten daar nog werkgroepen van de dorpsraad tussen. Maar het gebeurt ook andersom, dat de verenigingen een centrale rol spelen in het ondernemen van activiteiten die geld opleveren en dat ze er voor zorgen dat dit geld weer terug vloeit in de gemeenschap. De dorpsraad speelt dan een marginale rol. In het ene geval zijn er meerdere verenigingen actief, die dat onderling goed afstemmen en in een ander geval is het er één die een centrale positie inneemt. In Achthuizen zijn het een paar personen die actief is zijn daar veel anderen voor weten in te schakelen. Dat gaat in stapjes, eerst een pop-up groepje van trekkers en die weten allerlei vrijwilligers te vinden. Telkens als er iets incidentieels wordt georganiseerd, komt de vraag naar haar toe of ze het niet vaker kan laten gebeuren. En zo groeit er een agenda van evenementen. Er zijn ook dorpen waar de ondernemers de meest actieve bewoners zijn. Als het gaat om de organisatie van bewoner-

sinitiatieven dan lijkt er wel sprake van een soort mozaïek van mogelijke vormen waarin dat plaats vindt, die er telkens anders uit kan zien.

Van groot belang is het idee dat een initiatief ten goede komt aan het gehele dorp. Of dat het iets betreft dat het hele dorp waardevol vindt. Dat geeft vleugels. Dan wordt het nuttige met het aangename verenigd. Dit vinden we bijvoorbeeld terug bij de vele initiatieven om een dorpscentrum te ontwikkelen. Of als de jeugd goed wordt betrokken, dan is iedereen daar enthousiast voor.

In Meijel zien we dat de actieve dorpingen van vandaag de politiek actieve mensen zijn uit de tijd dat het dorp een eigen gemeente was. Dat werkt natuurlijk als een trein. Mart Rooijackers vertelt hoe het mobiliseren van mensen in zijn werk gaat.

“Ik denk dat hier ook heel veel verschillende initiatieven zijn. We zijn al een beetje verder in de ontwikkeling van het dorpsoverleg. We hebben ook bewust gekozen voor de naam ‘dorpsoverleg’ en niet ‘dorpsraad’ omdat we niet het kop van jut willen zijn tussen de Meijelse burger en de gemeente, om het probleem op te lossen. Wij zijn een dorpsoverleg wat ook geen hele vaste bemensing heeft. Waardoor mensen kunnen aansluiten als ze daar zin in hebben, als dat past bij hun behoefte of bij hun belangstelling. En ook weer los kunnen laten als ze dat willen. Dat heeft grote voordeel dat mensen die ergens in betrokken worden, ook de horizon van een opdracht zien of van hun deelname zien. Horizon zien, dat is anders als bestuurslid worden van een voetbalclub waar je vaak voor tientallen jaren aan een stuk voorzitter van wordt. Daar vind je dus niemand voor. Maar wel als je mensen vraagt om aan een projectje mee te werken. Wij hebben aanvankelijk als dorpsoverleg gekeken wie een beetje kartrekker wil zijn, en we zijn na een aantal jaren tot een structuur gekomen, samen met de gemeente, tot een kern. En de kern dat mag je van mij zien als een bestuur maar niet in hiërarchie in bestuur, maar wel die en aantal zaken beheert, en rondom die kern een aantal netwerken. Die netwerken staan met elkaar en met de kern in verbinding en zo krijg je een netwerk wonen, een netwerk infrastructuur, onderwijs, jeugd, natuur en recreatie, enzovoorts.” In de netwerken die hij noemt zitten kartrekkers.

Mart Rooijackers geeft een voorbeeld van het netwerk natuur en recreatie.

“Op het moment is het netwerk natuur en recreatie bezig met hoe kun je de Peel beleven. En dan gaat het om hoe de Peel zich in natuur en hoe de Peel zich ook uit in de hevige gevechten die hier in de tweede wereldoorlog zijn geweest en hoe kun je dat ontdekken en beleven.”

Het is een activiteit waarin het IVN en ook andere historische verenigingen graag aan mee willen werken. Vervolgens wordt uitgezocht hoe het initiatief zich ook verhoudt tot de agenda van het college.

“Wat schrijven die over toerisme? Wat willen die met de Peel? Wat hebben ze ervoor gereserveerd? Kijk bij onze eerste kennismaking met de wethouders werd ons gevraagd waar komt dit plan nou vandaan? Dat komt niet van onszelf. Dit plan is in 2012 geschreven door Peelvenen. Jullie heten Peel en Maas en dat is niet voor niets, en jullie hebben voor de ontwikkeling van de Peel en het toerisme, hebben jullie voor dit jaar zoveel uitgetrokken. Je moet ook een beetje weten, waar ligt beleid, waar is beleid vastgelegd, waar zit dat. Wat zijn de mogelijkheden daarbinnen. Ik vraag geen 100.000 euro als er maar voor vier jaar 5000 weggezet is, want dan weet ik best wat het probleem is. Maar ik wijs ze erop als die ton er wel staat. Dus dat is ook een beetje het spel dat je moet kennen. Dat je weet van de politiek, die schrijft meerjarig werk van wat ze willen. Dit gaat niet alleen over plannen maar ook over de middelen die ze eraan willen besteden enzovoorts, en die moet je opzoeken. Dat zijn stukken die kun je vinden, dat is niet zo moeilijk. Dus het eerste gesprek dat ik met het politiek heb, laat ik ze het plan zien en dan zet je er een hele grote rode cirkel om heen van daar staat dat, dan komen ze over de brug.”

In diverse andere dorpen zie we ambtenaren die zich buiten dienst opstellen als actieve dorpingen, die initiatieven ontplooiën of anderen met raad en daad bij staan. Hier valt te zien dat het dorp daar enorm van kan profiteren, maar de desbetreffende ambtenaar nog wel eens teleurgesteld kan raken over zijn eigen collega's in het gemeentehuis. Ambtenaar Joke van der Veen uit Opsterland zegt er het volgende over:

“Ambtenaren zeggen allemaal dat het dorp het uitgangspunt is, maar we zitten allemaal op het gemeentehuis. We weten lang niet allemaal wat er speelt. Eigenlijk zou je in een soort dorpssteam of dorpsregisseurs, zoals nu in het coalitieakkoord staat, veel meer in de dorpen moeten zitten.”

Opvallend genoeg ontstaan soms interessante samenwerkingen tussen dorpen, waaruit blijkt dat de onderlinge gunfactor hoog is. In Jonkersland bijvoorbeeld hebben de bewoners het dorps huis gefinancierd met een winkel in tweedehands spullen in Gorredijk. Hier konden mensen hun spullen aanbieden en de opbrengst werd gebruikt voor het dorps huis. Iemand uit het dorp had daar een pand leegstaan, en dat moest eigenlijk verkocht worden, maar zolang er geen koper was kon deze winkel daar gebruik van maken. Dit heeft ongeveer 1.5 jaar geduurd. Er werden schema's gemaakt en om de beurt gingen dorpsbewoners in de winkel aan het werk. De vrouwen vonden dit initiatief erg leuk, het was ook meer dan alleen verkopen. Sommige mensen kwamen elke week, of stopte gewoon wat geld in de pot. Maar ook spraken ze elkaar. Ze kregen support uit omliggende dorpen. Mensen kochten spullen voor het goede doel. Het samenzijn en de saamhorigheid speelde een grote rol. Ook in de Achterhoek speelt de gunfactor bij het bloemencorso in Rekken, waar er maar één de mooiste kan zijn. Door de grote droogte deze zomer was er een tekort aan dahlia's in sommige dorpen. Dat heeft geleid tot een actie van de dorpen onderling om de bloemen overal vandaan te slepen om ervoor te zorgen dat alle wagens konden worden versierd.

Vanuit onverwachtse hoek komen er ook leefbaarheidsinitiatieven die zich richten op gezondheid. In meerdere dorpen zijn huisartsen actief met preventieve gezondheidszorg. Dit speelt in Bakkeveen met het Blue Zone project, dat er op gericht is dat mensen gezonder gaan leven. De huisarts verwijst mensen door naar een gezond leven clubje. Deze probeert om mensen te motiveren om gezond, verstandig en ook duurzaam met elkaar te leven. Advies over gezonde voeding, over meer bewegen bijvoorbeeld door mee te doen in de natuurwandelingen met mensen die niet meer goed ter been zijn, worden aangereikt. Ook in Gasselternijveen speelt gezondheid een rol in bewonersinitiatieven. Hier geeft de huisarts aan dat als mensen minder eenzaam zijn en zich beter voelen door de sociale contacten, hij ze minder op het spreekuur ziet. Hier krijgen de ouderen een kop koffie in de Huiskamer (het dorps huis), waardoor ze minder eenzaam en somber zijn. Een andere onverwachtse hoek betreft de activiteiten van kunstenaars. In Zonnemaire organiseren kunstenaars een veiling van hun werk voor een buurtplek. Een Zonnemairs landschap kost 30 Euro (Provinciale Zeeuwse Courant, 7 december 2017). Het is een prachtig voorbeeld van een initiatief dat bridging sociaal kapitaal oplevert, want op deze manier komen deze kunstenaars midden in de gemeenschap van Zonnemaire te staan.

De eigenheid per dorp zit hem in de grote onderlinge mobilisatie van menskracht. Hier spelen verschillende factoren op elkaar in, die elk dorp uniek maken en waarin ook de plattelandscultuur zichtbaar is. Ten eerste hebben bewoners van perifere dorpen het gevoel dat ze sterk op elkaar zijn aangewezen. Veel inwoners spreken nog volop over nabuurschap of mienskip. Ze beseffen terdege dat het karakter ervan niet meer hetzelfde is als vroeger. Het echte agrarische nabuurschap bestaat niet meer in de zin dat boerengemeenschappen elkaar helpen om bijvoorbeeld de oogst binnen te halen. Daar zijn nu loonbedrijven voor in de plaats gekomen. Ook is er het besef dat het kerkelijke vermindert, vooral in Oost-Nederland wordt hier bij stilgestaan. Het nieuwe nabuurschap is tegenwoordig een manier om je identificeren als lid van de actieve gemeenschap. Als je niet meedoet dan wordt dat wel gerespecteerd, maar je hoort er dan ook niet bij. Met deze houding worden nieuwkomers uit de stad verwelkomt. Komt er een initiatief van de grond, dan gaan de initiatiefnemers op zoek naar medestanders en vrijwilligers in de totale dorpsgemeenschap. En omdat ze precies weten wie er in het dorp woont, welk beroep ze uitoefenen en hoe ze een bijdrage zouden kunnen leveren, worden de juiste mensen gemobiliseerd. Dat gebeurt heel eenvoudig en direct. Er wordt naar zo iemand toegegaan met de mededeling "we hebben je nodig". Zeg daar maar eens nee tegen! Gaat het in het ene geval om handjes, in het andere kan er sprake zijn van belangrijke vaardigheden die zeldzaam zijn in het dorp.

Conditie voor een actief dorp

Met de hierboven gegeven beschouwingen kunnen we al veel meer zeggen over de omstandigheden die bijdragen aan een actief dorp. Het gaat kort gezegd over de onderlinge binding in het dorp, kennis van regels, toegang tot middelen en organisatiekracht. Ze dragen bij aan het motortje van zelforganisatie. We werken ze hieronder kort uit.

Onderlinge binding in het dorp: het sociaal kapitaal

Het zal geen verbazing wekken dat een sterke identiteit makkelijk kan bijdragen aan het gevoel van “samen optrekken” en een grote mate van een gevoel van saamhorigheid. De binding kan zowel sociaal als ook ruimtelijk zijn. Vaak is men tevreden over hoe het dorp er uit ziet, of hoe het landschappelijk is gelegen. Een rijk verenigingsleven zorgt voor een groot reservoir aan potentiële vrijwilligers. In de meeste dorpen komen nieuwe dorpingen, veelal hoog opgeleid en afkomstig uit de stad, op bestuursfuncties terecht. Hier wordt in het algemeen positief tegenaan gekeken, maar een enkeling ziet het evenwel als teveel inmenging. Het betrekken van de jeugd is een vraagstuk apart. Eigenlijk lukt dat maar op een paar plaatsen. In de meeste dorpen weet men niet goed hoe de jeugd te bereiken. De oud-directeur van de Christelijke school vertelt over de moeilijkheid om de jeugd te betrekken. Hij vertelde daarbij niet te weten wat ze uitspoken, en waarbij men dan maar iets opzet zonder inspraak van die jeugd. Voor een jeugd café loopt hij niet warm, hoewel dit wel echt een wens is van de jeugd waar ze zich voor zouden willen inzetten. Hij prijst een initiatief vanuit Gieterveen waar jongeren met een jaarfeest zijn begonnen. Hij vertelt daarbij

“dat zijn jongeren die bereiken later ook wat. Die hebben wat in hun mars, als je er daar een paar van hebt, lukt het wel.”

Er wordt vaak voor de jeugd gedacht en die blijken dan telkens geen of geringe belangstelling te hebben voor wat er voor hen is uitgedacht. Als het lukt om de jeugd de ruimte geven om met eigen initiatieven te komen en die jeugd wil dat ook, dan geeft dat vertrouwen voor de sociale duurzaam-

heid van de dorpsgemeenschap. Dit is bijvoorbeeld het geval in Bakkeveen. Hier wordt het Tuff festival georganiseerd door jongeren. Het is een toer- tocht met bromfietsen die aanvankelijk eenmalig is georganiseerd. Het was zo'n succes dat de jongeren het nu vaker organiseren. Zo ontstaat er het gevoel dat de binding met de jeugd wordt versterkt en dat ze daardoor minder snel geneigd zijn om naar elders te verhuizen.

Kennis van beleid en regels

Wie kennis heeft van het beleid van zijn gemeente, bijvoorbeeld door het lezen van het coalitieakkoord, heeft vervolgens ook sneller toegang tot de overheidsmiddelen die aan een thema zijn verbonden. Het maakt veel uit of je het gesprek met de wethouder kunt beginnen met "wat wij willen past precies in uw beleid en kunnen we eens praten?", of dat je hem moet overtuigen van het belang van je zaak. Het zijn vooral de regels waarom iets wel of niet zou kunnen. Kennis van die regels is van groot belang om te- leurstellingen te voorkomen bij actieve dorpingen. Die regels kunnen van allerlei kanten komen, uit mededinging, de ruimtelijke ordening, het soci- aal domein, krimpbeleid. Een klein voorbeeld van hetgeen gezegd is tegen een klein dorp: jullie hebben geen recht op een buurthuis, want daarvoor voldoen jullie qua inwonersaantal niet aan de norm. Dit is een voorbeeld tussen velen. Hetzelfde geldt voor scholen. In Azelo mogen ze niet vaker dan twaalf keer per jaar een evenement organiseren, want anders gaat het teveel concurreren met het bedrijfsleven. Het initiatief in Zonnemaire voor het carpoolen van de kinderen kwam in botsing met de regels van de ver- zekeringsmaatschappij. Alle ruimte voor initiatieven is ingekaderd en het loont de moeite om die kaders te kennen, ook als je ze wilt oprekken.

Toegang tot middelen

Om een initiatief te laten slagen, wordt altijd gesteund op de gemeenschap. Daar moeten in eerste instantie de middelen gevonden worden. Daarvoor is het inschakelen van vrijwilligers nodig, maar ook het organiseren van een crowdfunding actie wordt op tal van plaatsen met succes gedaan. Overal wordt het verenigingsleven ingeschakeld voor het organiseren van activi- teiten die geld opbrengen. Hiervoor is inmiddels een uitgebreid repertoire van activiteiten ontstaan. Het ene dorp is hier beter in dan het andere, en waar het goed uit de verf komt heeft de gemeenschap de middelen om

eigen projecten in het leven te roepen. Er zijn nog vele andere manieren genoemd om aan geld te komen, zowel Europese gelden van ver weg, als lokale fondsen van de RABO bank. De weg naar de gemeente is uiteraard het meest bewandelde pad.

Organisatiekracht

De kracht om initiatieven te organiseren, hangt af van een ondernemen- de houding van aanpakken, van de kennis die men heeft opgedaan in het organiseren en neemt doorgaans ook toe met elk succes. Die houding van aanpakken is meestal niet wijdverspreid maar zit bij enkele dorpe- lingen die de rest mee op sleeptouw nemen. Dit strookt overigens goed met het Best Persons onderzoek van Van den Brink et al. (2012). Als een dorp heel actief is met het organiseren van straat- en buurtbarbecues en ook dorpsfeesten, dan weten ze van wanten. Ze doen de kennis over organise- ren op in deze praktijk. Als deze gecombineerd wordt met het maken van dorpsvisies waarin ook de mening van alle andere dorpingen wordt gevraagd, dan blijken ze heel goed in staat om een proces op democrati- sche wijze te organiseren. Ook dit is organisatiekracht, zoals het voor- beeld van het dorpshuis in Bentelo heeft laten zien. De dorpen die zich verder hebben ontwikkeld zijn zich terdege bewust van de eindigheid van vrijwilligersuren: dit speelt in Jonkerland, Bentelo en Koningslust. Deze uren moeten strategisch worden ingezet.

Het motortje van zelforganisatie

Als iets lukt en bewoners hebben daar veel plezier aan beleefd, dan smaakt het naar meer. Ook is het belangrijk dat inwoners de problemen waar ze zich op richten, zelf definiëren. Hier kan licht ontstaan met de wijze waarop problemen in het algemeen gesteld worden. Wat er gebeurt is dat problemen zodanig gedefinieerd of geherformuleerd worden, dat ze ook oplosbaar zijn vanuit het handelingsrepertoire van de dorpe- lingen. Als er succes wordt geboekt, dan wordt er gezocht naar nieuwe initiatieven. Een dorp waarin het sociaal goed toeven is en waar geld verdiend wordt met evenementen, zal op zeker moment gaan besluiten om mee te doen in de opgave om de gehele gemeente energieneutraal te laten worden. Het begin is er in Azelo, Bentelo en Koningslust. Er komt zo een evolutie van onderwerpen langs.

Sommige dorpen zijn (nog) minder actief

Als we de zestien dorpen de revue laten passeren, dan zijn er grote verschillen in de mate waarin en het soort van leefbaarheidsinitiatieven die ze ontplooiën. De Zeeuwse en Zuid-Hollandse dorpen lijken in eerste instantie minder initiatiefrijk dan de dorpen in het oosten. We zeggen met opzet “lijken”, omdat het beeld mogelijk wat vertekend is. In de kerkelijke gemeenschappen zullen er wel degelijk veel initiatieven zijn die voortkomen uit Christelijke omgangsvormen. Hier hebben we nog onvoldoende beeld van gekregen. Deze gemeenschappen zijn minder open hoe ze functioneren. Dit neemt niet weg dat de verzuiling in deze dorpen in zekere mate nog aanwezig is en het dorp verdeelt langs de scheidslijnen van het geloof. Aan de niet-gelovige kant zien we een duidelijk lagere participatiegraad dan in de andere dorpen.

De beleidsambtenaar van Schouwen-Duiveland Eric Caspers benoemt het verschil tussen het Zeeuwse en het Oost-Nederlandse nabuurschap.

“Ik denk dat als ik zo naar het Schouwen-Duivelandse maatschappelijke kapitaal kijk, om het zo maar even te zeggen, dat dat heel rijk is. Dat er veel sprake is van omzien naar elkaar, het gaat op een andere manier denk ik als het nabuurschap in het oosten maar er zijn zeker vergelijkbare elementen in, alleen de uitvoering is volgens mij heel anders. Ja iets meer op z’n Zeeuws. Iets gereserveerder misschien ook. Aan de andere kant zie ik ook gewoon wel steeds meer initiatieven gericht op ontmoeting. Maar goed, dat is iets minder de spontane ontmoeting van ik loop eens even achter de deur binnen, dan zoals dat in de Achterhoek plaatsvindt is mijn indruk. Tegelijkertijd zie je dat als het goede kennissen zijn, het vaak ook inderdaad wel binnenkomen via de achterdeur is. Er zijn heel veel initiatieven dus die zelforganisatie is al behoorlijk groot. En ja: voor een deel hebben we er ook geen zicht op. Binnen de kerken vindt heel veel plaats, en dat is hier best nog wel behoorlijk saamhorig. Maar het is wel in die zin gesloten dat je daar kennis van kan nemen, maar dan moet je bijna wel lid zijn van de kerkgemeenschap, want anders zou je niet weten dat het plaatsvindt. Of je moet gewoon een inwoner van een kern zijn, die goed op de hoogte is van alle maatschappelijke verbanden, dan weet je dat misschien wel. Maar ik denk dat wij voor meer dan de helft geen kennis

dragen van de initiatieven die er zijn, bij het diaconaal, maar ook in het kader van zorg die in de kerkgemeenschap loopt. Van een aantal andere kennen we het wel, en die gaan gewoon zelf aan de slag en die horen het pas terug op het moment dat er echt problemen zijn. En die vinden de bemoeienis van de overheid ook enkel maar lastig, zo van: nou ik zit helemaal niet op jullie inmenging te wachten. Daar moet je volgens mij dan ook vooral van af blijven. Dat is soms wel eens lastig voor politiek en bestuur, zeker als het een succes is.”

Ook in andere dorpen, maar wel in mindere mate, speelt de geslotenheid van de christelijke omgangsvormen. Zo wordt in Gasselternijveen gewerkt aan het omvormen van het christelijk nabuurschap tot een vorm waarin iedereen meedoet. Hiervoor is een dorpscoöperatie opgezet. Deze vertelt

“We doen het samen, en niet alleen voor de kerkelijke kant. Vroeger werden er dingen georganiseerd dat was alleen voor de kerkelijke kant. Ze hadden ook een maaltijd, dat was eigenlijk voor de kerkelijke kant. Dat is aan het verdwijnen, daar mogen ook andere heen. Het zijn dames die eens in de zoveel tijd een maaltijd aanbieden. Dat was voor de oudjes van de kerk. Als ze het nu organiseren gaat het briefje rond dat iedereen mag komen. Dat is aan het veranderen, het dorp wordt meer een eenheid. Dat is wel mooi.”

In dit dorp zien we dat de eenheid aan het ontstaan is en dat dit gebeurt in wisselwerking met het nemen van initiatieven waar iedereen baat bij heeft, zoals het open houden van een winkel en het laten rijden van een “gouden auto” voor de ouderen. De initiatieven zijn voortgekomen uit een breed uitgezette enquête. Ook in Azelo is verdeeldheid, deels veroorzaakt door de aanwezigheid van Landgoed Twickel. De hogere prijzen van de boerderijen in dit landgoed trekt een bepaalde groep welgestelden die op zoek is naar rust en ruimte. De belangenvereniging verwelkomt deze mensen, en nodigt ze uit in de buurtschap, maar men ziet ze ook als “verloren capaciteit” in het geval ze zich afzijdig houden en omdat ze geen schoolgaande kinderen hebben. Ook is er verdeeldheid tussen de generaties, want de oudere generatie van 65-plussers vindt dat de jeugd (tot 40 jaar) niet genoeg trekt aan het buurthuis de Hoff. De jongere generatie heeft geen sterke behoefte aan de Hoff, vanwege de gedateerde activiteiten.

In de gemeente Hof van Twente speelt volgens wethouder Pieter van Zwanenburg dat meer dan de helft van de mensen met een uitkering in één dorp wonen en hij geeft aan dat deze mensen hun met heel andere

dingen bezig zijn. Ook in Drenthe hebben we een voorbeeld gezien van een dorp waarin een deel van de bewoners niet mee konden doen aan het Oostermoerfeest, omdat ze daar simpelweg het geld niet voor hebben. Armoede en een totaal gebrek aan middelen kan het activeren van een dorp dus in de weg zitten.

Als een dorp minder afgelegen is, zoals bijvoorbeeld Jonkersland, dan valt op dat de inwoners minder op elkaar zijn aangewezen en makkelijker even naar de dichtstbijzijnde kern van Gorredijk op en neer rijden. In Drouwenerveen is het sociaal kapitaal bijna geheel verloren gegaan als gevolg van een groot windmolenproject met een inpassingsplan. Mensen kwamen in hun opvattingen over de situatie erg tegenover elkaar te staan. In het dorp is nog slechts een vijftiental mensen actief en het is erg moeilijk om vrijwilligers te krijgen, omdat ook het verenigingsleven hier terug loopt. De gebiedscoördinator kwalificeert de situatie als

“we zijn een verdomhoekje, krijgen wel de rommel maar geen geld”.

In Herkingen worden wel initiatieven ontplooit, maar die zijn vooral van fysieke en ruimtelijke aard. Over sociale initiatieven leek men niet graag te willen spreken.

Wil van der Coulen verklaart dat dorpen kunnen verschillen om historische redenen. Hij zegt daarover:

“Ik denk sowieso in het algemeen dat in het in een kleiner dorp makkelijker is om met elkaar verbonden te zijn, iedereen kent iedereen, maar veelal kent iedereen elkaar. Dat zal in de wat grotere plaatsen steeds moeilijker worden. Dus ik denk wat dat betreft dat dingen opstarten in een klein dorp wat makkelijker gaat. Ik denk dat elk dorp wel een eigen karakteristiek heeft. Koningslust is een dorp, dat is opgegroeid onder de rook van een klooster. Veel mensen in Koningslust hebben vroeger ook voor het klooster gewerkt, waren afhankelijk van het klooster. Vroeger waren hier zeven kloosterboerderijen en verder niets, en het klooster heeft het dorp gevormd. Opgroeien onder de rook van het klooster, dat geeft een soort van afhankelijkheidsgen.”

Hij legt uit dat dorpen waar ontginners en turfstekers kwamen wonen, zich veel minder dingen laten zeggen en eerder geneigd zijn om initiatieven met elkaar vast te pakken. En in sommige dorpen zit je snel met ondernemers aan tafel en die willen graag doorpakken.

Een aantal zaken vallen verder nog op die een verklaring kunnen geven voor de mindere mate van leefbaarheidsinitiatieven. Als er gebrek aan gedeelde ontmoetingsruimten en gezelligheid, dan komt dat de zelforganisatiecultuur beslist niet ten goede. Mart Rooijackers zegt daarover

“bij de bakker en het tankstation. Daar wordt politiek gemaakt. Daar wordt daarover gepraat. Daar leer je wat leeft in een dorp. Het belangrijkste is dat je zorgt dat mensen bij elkaar komen. Jij moet daar een aanleiding verzorgen, of je moet samen een aanleiding zoeken. Je moet dat organiseren. Een overheid kan ontmoeting organiseren.”

In het dorp Herkingen is het oude gemeentehuis verkocht aan een projectontwikkelaar. Dat oude gebouw speelt een belangrijke rol in de constructie van identiteit. Het zal geen publieke functie krijgen is de verwachting. De mensen komen nu samen in het dorps huis, *Ons Huis* geheten. Als er veel forensen in een dorp leven die op zichzelf leven en niet betrokken willen worden bij dorpsactiviteiten, dan kan dat op zeker moment een bedreiging vormen voor het sociaal kapitaal.

In de Zeeuwse en Zuid-Hollandse dorpen speelt zeker een houding van acceptatie. De toon in de interviews was “dit is ons allemaal overkomen en het zij zo”. Hierin kan het geloof mogelijk een rol spelen.

De motor van succes kan gaan vastlopen als er te moeilijke initiatieven worden ondernomen. Dit speelde bijvoorbeeld in Achthuizen waar de net opgerichte dorpsraad werd gevraagd om de integratie van Eritrese asielzoekers op zich te nemen. Dit is opgepakt met onder meer taallessen, maar de nieuwkomers kwamen daar niet naartoe.

Tenslotte loopt men tegen regelgeving aan, hetgeen belemmerend en de-enthousiasmerend kan werken. In Drouwenerveen ondervindt men frustraties omdat de gemeente behoorlijk wat regels stelt, bijvoorbeeld dat men het moet melden als er een feest plaatsvindt. Men mag maar twaalf activiteiten per jaar, in verband met concurrentie in de horeca. De dorps huis commissie en belangenvereniging Drouwenerveen merkt eveneens op dat de gemeente probeert te promoten dat er meer activiteiten komen, maar er is ook meer controle en regels. Vrijwilligers moeten certificaten hebben, o.a. voor gediplomeerd alcohol schenken (IVA). Men probeert wel zich aan de regels te houden. Of men nu een maaltijd wil verzorgen voor de ouderen of de armste bewoners, of men wil een

gebouw in gebruik nemen voor een publieke functie, een vervoerslijn opzetten naar een school of naar een wekelijkse avond gezelligheid voor mensen die eenzaam zijn, overal kom je in aanvaring met regels en bedrijven die daarvoor in het leven zijn geroepen. Ook de overheid loopt tegen die regels aan als het gaat om inkoop en aanbestedingsbeleid, geeft Eric Caspers aan van gemeente Schouwen-Duiveland. “Je moet soms ruimte durven te nemen.” Veel van de regels gaan over het beschermen van consumenten tegen bedrijven met slechte bedoelingen, of over het voorkomen van ongelukken. Ze gaan uit van wantrouwen, terwijl de leefbaarheidsinitiatieven juist zijn ingebed in onderling vertrouwen. Hier zit een spanning die kan leiden tot onbegrip. In het dorpje Herkingen willen de inwoners activiteiten ontplooiën die het gehele dorp ten goede komen en ze begrijpen niet goed waarom ze daarvoor een vergunning moeten aanvragen en al helemaal niet waarom daar dan ook nog eens voor betaald moet worden. We werken dit punt verder uit als we naar de relatie met de overheid hebben gekeken, want het is wel een aspect dat steeds belangrijker kan worden als bewonersinitiatieven steeds ambitieuzer worden.

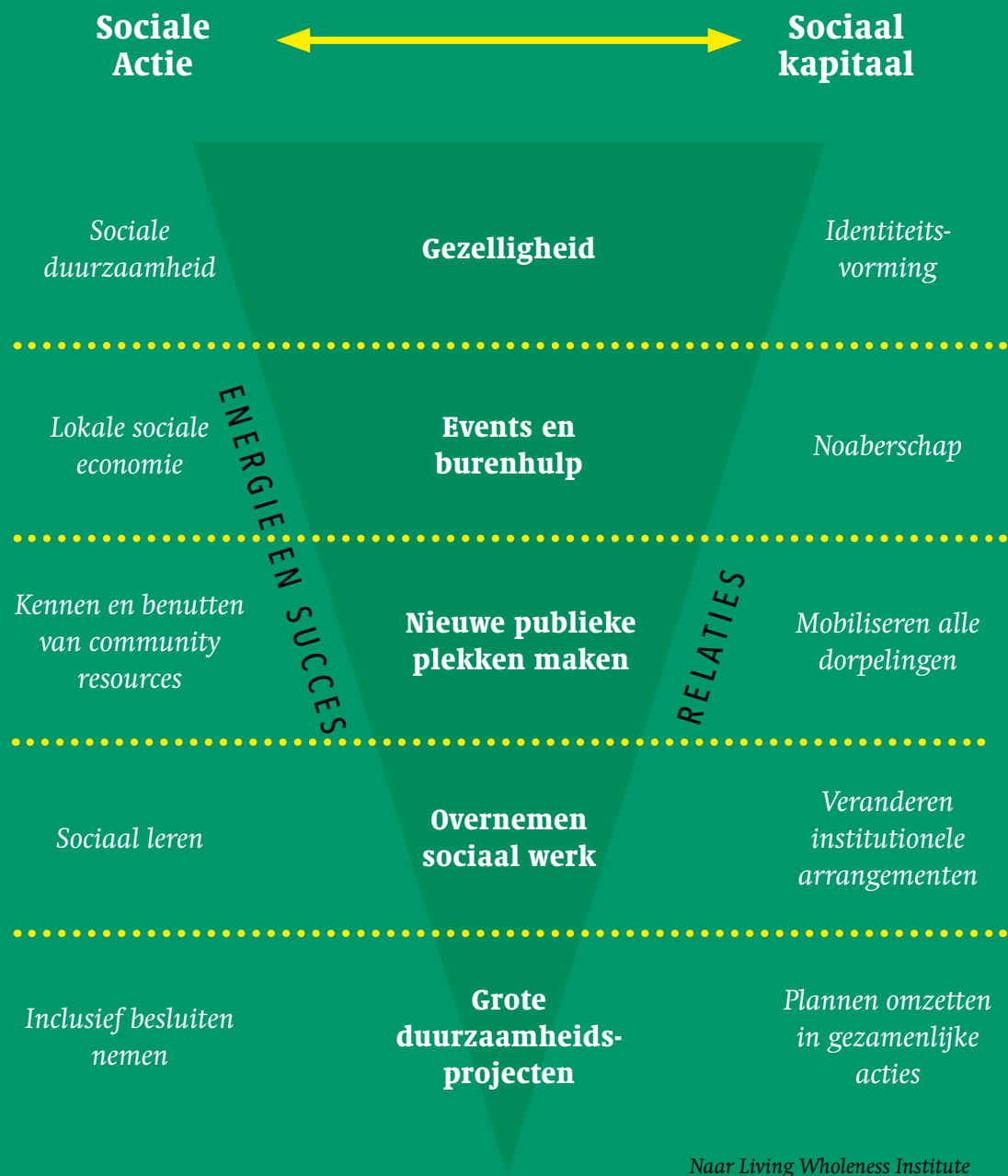
Inbedding van leefbaarheids- initiatieven

Het behouden van de traditionele sociale omgangsvormen in de dorpen wordt door vrijwel alle dorpelingen als zeer wezenlijk beschouwd. In Friesland spreken ze bij voorkeur over de *Mienskip*, de gemeenschap. De omgangsvormen met allerlei vormen van burenhulp maken een belangrijk onderdeel uit van de dorpscultuur, naast andere zaken zoals het verenigingsleven. Het onderzoek laat zien dat waar deze traditionele omgangsvormen nog gelden, al of niet geactualiseerd naar het heden, en er veel sociaal kapitaal is gevormd, er op basis daarvan ook veel initiatieven ontstaan. De initiatieven zijn dus ingebed in de dorpscultuur. Het gaat hier om cultuur met een kleine 'c'. Dit neemt het beeld weg dat bewonersinitiatieven als projecten gezien moeten worden. Ze maken deel uit van een cultuur en het gaat daarom om de stroom van activiteiten en niet om initiatieven an sich. Een project heeft een begin en einde, maar een dorpsinitiatief begint wel ergens met een idee, maar ontwikkelt zich en neemt telkens allerlei andere doelen in zich op. Zo kan een koffiehuis tot stand gebracht worden om kaartavonden te organiseren, maar blijkt dan ook geschikt om maaltijden te bereiden voor eenzame ouderen. Maar bij het bereiden van die maaltijden is het ook mooi als er mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt hier aan mee doen. En zo evolueert dat maar door, zie figuur op pagina 64. Dit heeft mogelijke consequenties voor het handelen van de overheid, en daarmee voor de sturingsopgave voor het platteland. Het ontstaan en bevorderen van een cultuur van actief burgerschap stuur je anders aan dan een verzameling bewonersinitiatieven die als individuele projecten gezien worden.

Hoe ziet dan die inbedding eruit? Het gaat bij inbedding voornamelijk om leren, mobiliseren en organiseren. Het leren bestaat vooral uit het sociaal leren, het mobiliseren gebeurt vanuit sociaal kapitaal en vaak ook een lichte sociale druk en het organiseren doen bewoners bij voorkeur inclusief. Het zijn daarmee culturele processen.

Het sociaal leren begint al met relatief onbeduidende initiatieven zoals een buurtfeest of een straatbarbecue. Hierbij wordt al duidelijk hoe met regels

Evolutionaire beweging in het eigenaarschap

moet worden omgegaan en met wie er speciaal rekening moet worden gehouden. Er wordt ook geleerd hoe je medebewoners van een dorp naar een inloopavond kunt krijgen voor een discussie over de toekomst. Het maken en vooral ook vernieuwen van dorpsplannen vindt plaats in een omgeving waarin geleerd wordt. Maar ook wordt geleerd van andere dorpen. Hoe zijn die er in geslaagd om een winkel open te houden? Hoe wordt daar gedacht over een energiecollectief? In Goeree-Overflakkee kopen de dorpen samen kerstbomen in, zodat er minder gereden hoeft te worden en de prijs lager is. En in Schouwen-Duiveland is een begin gemaakt met het leren tussen de kernen. Dat gebeurt via de koepel van ondernemersverenigingen en via onderlinge visites van dorpsraden. Wat opvalt is dat het leren in hoge mate plaatsvindt in de hoofden van mensen en kennis wordt vastgelegd in verhalen. Dat is wel kwetsbaar want als mensen er mee stoppen, dan kan er veel kennis verloren gaan.

Het mobiliseren is eveneens ingebed in de cultuur, want als een initiatief niet gebruik kan maken van de kracht van de vele vrijwilligers uit het verenigingsleven, dan komt het waarschijnlijk niet van de grond. De mores dat nieuwkomers in een dorp worden opgenomen in de dorpsgemeenschap als ze meedoen met activiteiten, laat al zien hoe belangrijk het meedoen is in de dorpscultuur. In de meeste dorpen is het geen probleem als nieuwkomers niet meedoen. Er is veel begrip voor. Maar er zijn ook geluiden van meer sociale druk, bijvoorbeeld als de dorpsgemeenschap heel klein is of als er positieve ervaringen zijn dat meedoen meehelpt om mensen uit gemarginaliseerde posities te krijgen. In Bakkeveen gaat men nog wat verder, want daar vind men dat als je geen werk en een uitkering hebt, je best wat terug kan doen voor de gemeenschap, de dorpsgemeenschap in dit geval.

Het organiseren vereist maatwerk. Bijdragen komen tot stand in verschillende vormen en omvang. Het is een beetje een mozaïek van bijdragen en rollen, waarin actieve burgers, het verenigingsleven, de ondernemers, de dorpsraad met allerlei werkgroepen allemaal een rol pakken. Het initiatief kan overal vandaan komen. Wat de dorpen opvallend goed doen is het samen maken van een agenda en het samen besluiten over initiatieven die ze willen ondernemen.

Met deze beschouwing over de culturele inbedding van de initiatieven is de onderzoeksvraag al voor een groot deel beantwoord.

Een cultuur van zelforganisatie

Het feit dat bewonersinitiatieven zijn ingebed in een cultuur, namelijk een cultuur van samen de kwaliteit van de leefbaarheid op peil houden, maakt ook inzichtelijk dat ze kunnen groeien in omvang en daarmee ook een grote impact hebben op de institutionele omgeving. De inbedding laat zien hoe met kennis van zaken de mobilisatie van vrijwilligers optreedt en hoe ze die vervolgens organiseren in een lopend proces, zie figuur op pagina 67. De kennis en kunde van bewoners groeit daarbij op een zodanige manier dat ze steeds ambitieuzere initiatieven gaan oppakken. Wat begint als kleine schijnbaar onbeduidende uitingen van burenhulp, groeit uit tot het kunnen organiseren van een buurtfeest, dorpsfeest en allerlei beheerstaken in het groene en sociale domein. Dit proces is hieronder in beeld gebracht, en kan worden gezien als een evolutie in de participatiesamenleving van het platteland. Naarmate de initiatieven toenemen in omvang en betekenis komt de verhouding met de overheid anders te liggen. De overheid heeft tot dusverre veel energie gestoken in het op gang brengen van de participatiesamenleving, onder meer met prijsvragen, subsidie instrumenten en het bevorderen van de bouw of inrichting van dorpshuizen. Het lijkt alsof we langzaam in een andere fase belanden waarin nagedacht moet worden over de ontvankelijkheid van de institutionele omgeving van de dorpen voor hun zelfredzaamheid. Dit schuren van de leef- en systeemwereld werken we hieronder verder uit.

Inbedding van de evolutionaire ontwikkeling in bewonersinitiatieven

Sturen op het snijvlak van de leefwereld en het systeem van de verzorgingsstaat

Het blijkt in de praktijk heel goed mogelijk om dorpen individueel aan te sturen vanuit het beginsel dat er maatwerk nodig is. In het geval van Hof van Twente is dit geregeld in een convenant, in andere gemeentes is dit de praktijk die iedereen niet meer dan logisch vindt. Er blijkt een hoge gunfactor tussen de dorpen te bestaan en slechts incidenteel wordt er geconcurrereerd om bijvoorbeeld het behoud van een school. Als deze vorm van sturing niet expliciet wordt gemaakt, dan bestaat wel het risico dat raadsleden er op gaan letten of er geen dorp voorgetrokken wordt. De uitspraak

“verschil in aanpak hoeft niet te leiden tot ongelijke behandeling” (Eric Caspers),

laat heel mooi de ambivalentie zien die het maatwerk oplevert. Een verschil in aanpak zal in de aard der zaak wel leiden tot ongelijke behandeling, maar het is niet a priori duidelijk of dit nu erg of juist nodig is.

De acht gemeenten die aan dit onderzoek hebben meegedaan, verschillen in hun strategie en werkwijze om leefbaarheidsinitiatieven te ontlokken, te bevorderen en te bestendigen. Dit geldt zowel voor de inrichting van de ambtelijke organisatie, de portefeuilles van de wethouders en het functioneren van de raad, die daar in meer of mindere mate in wordt meegenomen. De gemeenschappelijke noemer is dat de organisatie van de lokale overheid zich richt op de dorpen en de initiatieven die daar ontstaan. Hoe ze dat doen, verschilt. En ook daar is sprake van het inspelen op de cultuur van de dorpen, de cultuur van de regio en het ontstaan van en zekere bestuurscultuur. Dit wil zeggen dat bewoners, raadsleden, wethouders en ambtenaren in toenemende mate op elkaar ingeregeld raken; er ontstaat een handelingsrepertoire dat naar tevredenheid werkt. Dit handelingsrepertoire is niets meer of minder dan een omgangscultuur, die wordt

gevoed door de wijze waarop de werkelijkheid (bijvoorbeeld ook kansen en problemen) wordt gezien. Daaraan ten grondslag liggen waarden en ook ideeën over wat wel en niet werkt. Het is interessant om die ideeën meer uit te wisselen, om te zien of de verschillen ook kunnen leiden tot inspiratie.

Dat loslaten en vastpakken geen top down proces is, valt op te merken in Borger-Odoorn. Daar zijn sportcomplexen, tennisbanen en voetbal-kantines verzelfstandigd als een top down besluit vanuit de raad en dat werd door bewoners ervaren als een bezuinigingsslag (interview Ankie Huijink). Aan de andere kant worden ambities van de overheid soms erg voortvarend vastgepakt, zoals het inrichten van zonnevelden door een ondernemer, die zich niets gelegen laat liggen aan het sociaal kapitaal in een dorp. Als wethouder kan je dan in een lastige positie komen tussen de belangen van de burgers en de ondernemer. En dan is het wel van groot belang welke formele argumenten je straks in de Omgevingswet kunt gebruiken om daar een goede afweging in te maken (interview wethouder Freek Buijtelaar). Dit is van groot belang, omdat het sociaal kapitaal in een dorp er voor zorgt dat veel mensen met een indicatie geen beroep gaan doen op sociale voorzieningen als ze in het dorp worden meegenomen in een sociaal initiatief. Dit is het meest naar voren gekomen in de Drentse dorpen. Het sociaal kapitaal is letterlijk en figuurlijk bijzonder waardevol. Als er nu ontwikkelingen in de omgeving op gang komen waarin de bewoners niet goed worden meegenomen, dan kan dat sociaal kapitaal in het ergste geval verdampen en dan is de lokale samenleving weer terug bij af. Dan bestaat zo'n dorp ineens weer uit individuen die ergens recht op hebben en dat ook gaan claimen. Aan de Omgevingswet en vooral de wijze waarop die straks gehanteerd zal worden, kleeft de opgave om het sociaal kapitaal een goede plaats te geven in planprocessen.

Het is van groot belang dat de Raad positief staat tegenover bewonersinitiatieven. Wethouder Jacqueline van Burg van Schouwen Duiveland legt uit hoe dat gaat:

“de voltallige raad is voorstander van het opstellen van stads- en dorpsvisies, die staan daar echt vierkant achter. Ze staan sowieso ook achter initiatieven uit de samenleving, want het is de raad die bijvoorbeeld nog extra budget beschikbaar heeft gesteld op het bieden van speelruimte in beleid. En als je als kern daar bovenop nog meer wilt en je genereert zelf ook geld, dan leggen wij er nog extra bij. Maar de kern moet het dan wel zelf bedenken en ontwikkelen.”

Het functioneren van de ambtelijke organisatie in diverse gemeenten laat grote verschillen zien. Doorgaans wordt ingezet op een soort verbinding-ambtenaar, een contact persoon naar de dorpen, die een meedenk-functie uitoefent. Deze heeft ook als taak om een soort realisme aan te brengen in al te onstuimige ideeën en een schakelpunt te zijn tussen bewonersinitiatief en de ambtenaren op het gemeentehuis. Bewoners zijn hier tevreden over maar verwachten soms ook het onmogelijke van deze ambtenaar. De betreffende ambtelijk contactpersoon kan nog wel eens onder druk komen te staan, letterlijk en figuurlijk. En dat zelfde geldt ook voor de wethouder. Wethouder Pieter Van Zwanenburg zegt daar het volgende over.

“Dorpsraden zijn heel goed in het creëren van draagvlak. Maar in de hele keten, hoe richt je dat dan in als het gaat om participatie? Soms kom je voor de situatie te staan dat de dorpsraad en standpunt heeft, maar er in de gemeenschap zowel veel voor als tegenstanders zijn. Wie is dan gezaghebbend? De dorpsraad zegt wij spreken namens alle dorpsbewoners, maar er is een gekozen gemeenteraad. Op het moment dat de initiatieven worden omarmd is er niks aan de hand. Maar als initiatieven contrair gaan worden, of er ontstaat een soort vervaging wie gaat hierover, dan wordt het ingewikkeld en moeten we nadenken over wat is een dorpsraad? Zijn ze spreekbuis of belangenvertegenwoordiger, of claimen ze dat zij het alleen recht hebben voor en besluit? Als je niet oppast betekent het dat je de gemeenteraad kunt afschaffen.”

Het citaat laat zien hoezeer er knelpunten kunnen ontstaan op het kruispunt van de representatieve democratie en de doe-democratie. Voor de raad ligt hier een opgave om de verschillen niet te vergroten, maar juist te zoeken naar verbindingen. De arenafunctie van de raadsvergadering zou hier moeten wijken voor de assembleefunctie (Van de Wijdeven, 2014). In de arenafunctie gaat het om het debat over politieke tegenstellingen; de assemblee functie van de raad houdt in dat ze zich bewust is dat ze het hoogst besluitvormende orgaan in de gemeente is en dat daaruit de verantwoordelijkheid voortvloeit om na te denken over het verder brengen van de samenleving als geheel.

De verhouding tussen de gemeente en de bewoners is aan het veranderen en dat dit merendeels een leerproces is van flexibiliteit en vertrouwen wordt betoogd door Ria Rademakers van gemeente Aa en Hunze, contactpersoon voor de dorpen.

“Vertrouwen is heel erg belangrijk, vertrouwen van de initiatieven van bewoners in ons maar vooral ook van ons in de bewoners. De gemeente is gewend om te bepalen en veel collega's vinden het moeilijk om van houding te veranderen. We noemen ons een regie-gemeente waar je gelijkwaardig wilt zijn maar wat betekent regie dan? En wat betekent het om alleen te faciliteren? De gemeente heeft vaak een gevoel van verantwoordelijkheid. Vaak wordt er ook geroepen dat het geen precedentwerking mag hebben, of wat als het geld op is? ik sta er anders in en ben niet bang voor precedentwerking. Op is op voor wat betreft het geld. Als het zover is zien we wel weer verder, dan moet je weer naar de spelregels kijken; terwijl veel collega's hechten toch meer aan regels en kaders.”

In Goeree-Overflakkee hebben ze een ver uitgedacht conceptueel model voor de participatiesamenleving opgesteld in samenwerking met deskundigen uit Ierland en Amerika. Het betreft de ABCD-methode, voluit Asset Based Community Development. Met bijna zestig mensen uit het gemeentehuis, het veld van zorg en veiligheid en inwoners van dorpen hebben ze een masterclass georganiseerd om zich de methode eigen te maken en om te zetten in een plaat met handelingsperspectieven. De politiek heeft zich hier opnieuw uitgevonden, want de wethouders zijn niet meer primair verbonden aan beleidsdossiers, maar aan de dorpskernen. Ondanks deze vernieuwingen zien we de participatiesamenleving (nog) niet zo opbloeien als in het oosten. Het Zuid-Hollandse eiland lijkt teveel een overloopgebied van de problemen van de randstad, met een tekort aan samenbindend sociaal kapitaal in de twee onderzochte dorpen. Een beheerder van het buurthuis te Achthuizen vertelt het gevoel te hebben dat het dorp als afvoerputje dient voor de gemeente. Het is een dorp met veel asielzoekers, arbeidsmigranten en forenzen, wat zorgt voor een niet gemakkelijke dynamiek. Een kleine groep inwoners probeert te werken aan de leefbaarheid, maar missen nog de brede steun uit alle lagen van de dorpsamenleving. De inwoners accepteren de problemen zoals ze zijn. Het beleid van de gemeente met de ABCD methode is bijzonder geavanceerd, maar dat leidt nog niet direct tot dorpsgemeenschappen die zich eigenaar willen maken van allerlei aspecten van hun leefbaarheid.

Het is ook mogelijk om een ondersteuningsteam op te zetten,

“die gewoon mensen die met een idee rondlopen of een initiatief hebben of al in ontwikkeling hebben op weg helpen, in de zin van trucs, tips, hier kun je wat geld halen of daar kun je ondersteuning krijgen of hier kun je kennis vandaan

halen, zonder dat ze dit zelf per definitie over te nemen, maar gewoon om zo'n initiatief te verrijken en de uitvoering en het ter hand nemen daarvan vergemakkelijken”,

aldus Eric Caspers van Schouwen-Duiveland.

In Meijel sturen de wethouder en de dorpscoördinatoren op de basiscondities waaronder inwoners tot actie komen. In principe worden alle verzoeken met betrekking tot dorpshuizen, schooltjes en andere voorzieningen gehonoreerd, maar wel onder de voorwaarde dat de inwoners het eigenaarschap accepteren van het beheer. *“Ze moeten het in de lucht kunnen houden”*, wordt er gezegd. Als de gemeente een plan ontwikkelt voor infrastructurele werken, dan wordt dat sowieso zorgvuldig afgestemd met de plannen van de bewoners van een dorp. De voorzitter van het dorpsoverleg vertelt dat hij het liefst zou zien dat de raad zou worden afgeschaft en dat er een directeur en een aantal managers zouden zijn in Peel en Maas, net zoals in een gewoon bedrijf. Het zou de gemeenschap moeten zijn, en niet de raad, die bepaalt wat er gebeurt. Hij geeft aan dat

“Als de overheid had moeten doen wat wij zelf in het dorp (Meijel) voor elkaar hebben gekregen in de afgelopen jaren, dan zou het zeker een miljoen meer hebben gekost en wellicht ook langer hebben geduurd.”

In de meeste gemeentes wordt gestuurd met subsidies. Hierbij wordt getracht om deze zo laagdrempelig mogelijk te houden, zoals in Aa en Hunze. Er zijn wel voorbeelden genoemd van cofinanciering van initiatieven en van co-creatie, maar nog niet waar dit als harde voorwaarde geldt voor het verkrijgen van subsidie. Erg lastig is het sturen in een verdeelde gemeenschap. Sturen met subsidies kan dan de lijnen van verdeeldheid bevestigen en dat kan contraproductief werken. Beter is het dan om bridging sociaal kapitaal te bevorderen door het steunen van juist die initiatieven die verbindend werken over de scheidslijnen van verdeeldheid. Sommige initiatieven verbinden de agrarische gemeenschap met de dorpskernen, zoals de Boerenbioscoop in Schouwen-Duiveland in 2011.

Dit kan ook gebeuren als er concurrentie is tussen verenigingen. Diverse overheden worden daarmee geconfronteerd. Eén respondent gaf aan dat er te veel verenigingen zijn en dat daar wel eens in gesnoeid mag worden. Deze reactie laat zien dat er nog onvoldoende besef is dat verenigingen onderdeel uitmaken van de humuslaag waarin initiatieven tot wasdom komen.

Conclusies

Antwoorden op de gestelde vragen

Met de inzichten die in het onderzoek zijn opgedaan worden de onderzoeksvraag en de subvragen hieronder beantwoord. Het is duidelijk geworden dat de leefbaarheidsinitiatieven zijn ingebed in een cultuur van zelforganisatie, waarbij het sociaal leren, het mobiliseren van vrijwilligers en het organiseren van een samenwerkingsproces de ruggengraat vormen. Het eigenaarschap krijgt vele vormen onder invloed van de dorpscultuur. Het meest belangrijk is de symboliek van het eigenaarschap, omdat bewoners zorgen hebben over de sociale duurzaamheid van hun dorp. Vanuit die zorg zijn ze zeer gemotiveerd om probleemeigenaar te worden van de problemen die een inbreuk op de sociale duurzaamheid kunnen inhouden. Veel aandacht gaat hierbij uit naar jeugd en ouderen. Ten aanzien van het vasthouden van de jeugd lopen de percepties ver uiteen. Veel respondenten spreken met verwijt in de stem over een gebrek aan starterswoningen, maar het is niet zo duidelijk of de jeugd zelf wel wil blijven in het dorp. Een complicerend proces hierbij is dat de jeugd mogelijk anticipeert op het gegeven dat er in het dorp geen ruimte voor hen is en zich daarom in de meerderheid van de dorpen afzijdig houdt van activiteiten. In die dorpen waar de jeugd wel goed is aangehaakt en ruimte krijgt voor eigen dorpsactiviteiten, valt op dat dat tot tevredenheid stemt.

Bewoners voelen zich ook eigenaar van de identiteit van het dorp en van daaruit worden vele initiatieven ontplooid om het dorp op de kaart te zetten, bijvoorbeeld via evenementen. In veel dorpen speelt wel de discussie over de transfer van eigenaarschap van beheerstaken, bijvoorbeeld van groen, van sociale diensten en van gebouwen. Dit zou je het 'challengen' van de overheid kunnen noemen, waarbij de dorpelingen allerlei combinaties maken van taken die aan elkaar verknoopt kunnen worden. Het eigenaarschap wordt overgedragen of geclaimd op basis van afspraken en er zijn clausules ingebouwd wat er gebeurt als deze niet worden nagekomen, zoals in het geval van een dorps huis in Drouwenerven dat voor 1 Euro is verkocht en, in geval van nood, voor dezelfde prijs zal worden terug verkocht aan de gemeente. Hier zou je wel over bruikleen als bijzondere vorm van eigenaarschap kunnen spreken.

De leefbaarheidsinitiatieven zijn ingebed in een praktijk van burenhulp en als deze onvoldoende aanwezig is, dan wordt het lastig om initiatieven op te zetten. De sociale omgangsvormen leiden tot sociaal kapitaal en dat is de basis van de vrijwillige inzet voor het welzijn van de gemeenschap. Het onderzoek laat echter grote verschillen zien in de mate waarin en wijze waarop allerlei leefbaarheidsinitiatieven worden ontplooid. Er is daarbij sprake van een evolutie van kleinere naar steeds krachtiger initiatieven. Als een dorp onverdeeld is, dan verloopt deze evolutie sneller dan in een verdeeld dorp. Verdeeldheid kan ontstaan door druk van buitenaf, door intergenerationele problemen, door bezuinigingen richting het verenigingsleven (in diverse gemeenten zoals bijvoorbeeld Peel en Maas, Berkelland en Schouwen-Duiveland worden verenigingen aangezet tot samenwerken in het uitoefenen van bestuursfuncties), door een snelle influx van een groot aantal arbeidsmigranten en mensen uit de stad. Leefbaarheidsinitiatieven die slechts een deel van de dorpsgemeenschap betreffen zijn kleiner en krijgen ook minder vleugels. Werken aan sociaal kapitaal kan hand in hand gaan met het ondernemen van initiatieven, maar dan moeten die initiatieven wel ten goede komen aan alle bewoners.

De organisatievormen die zich uitkristalliseren in de praktijk van leefbaarheidsinitiatieven zijn voornamelijk informeel van karakter. Ze variëren van plaats tot plaats en van gelegenheid tot gelegenheid. Een veel voorkomend patroon is die van een dorpsraad of plaatselijk belang, die werkgroepen instrueert om een plan te maken, op basis waarvan er vrijwilligers worden geworven onder de leden van verenigingen. Sommige organisatievormen zijn vooral geënt op het verkrijgen en opnieuw distribueren van financiële middelen; anderen zijn meer gericht op gezelligheid en gemeenschapsvorming.

Veel inwoners hebben aangegeven dat ze tevreden zijn over de samenwerking met de gemeente. Daarnaast geven ze aan dat het goed zou zijn als ze de ambtenaren in het gemeentehuis beter zouden kennen. Door de opschaling zitten ze ver weg en is er geen regelmatig contact meer. Daarvoor moeten de ambtenaren volgens hen meer naar buiten komen en zich meer onder de mensen begeven om te snappen waar het hen om te doen is. Het is heel goed dat er verbindingsambtenaren zijn die het contact met de dorpen intensief onderhouden. In Goeree-Overflakkee zijn dat er niet minder dan vijf. Maar dat moet de andere ambtenaren niet op het idee brengen dat ze daarom binnen het gemeentehuis kunnen blijven.

De manier van plannen maken door dorpsbewoners waarin iedereen wordt meegenomen en waarin conflicten zo goed mogelijk opgelost of uit onderhandeld worden, zou model moeten staan voor de Omgevingswet. De manier waarop enquêtes worden rondgestuurd, discussieavonden worden georganiseerd en ook mediators en specialisten worden ingevlogen, kan een voorbeeld zijn voor bewoners van wijken en steden. Iedereen doet mee en niemand blijft achter. Hiermee wordt invulling gegeven aan het zorgvuldig omgaan met sociale duurzaamheid en ook aan de duurzaamheidsdoelstelling “*Leaving no one behind*”. De les die hier getrokken kan worden is het expliciet maken van de sociale duurzaamheid en het recht doen daaraan in geval van plannen maken en uitvoeren via de Omgevingswet. Hier is ook veel te verliezen, want als het sociaal kapitaal onderuit gaat door een onzorgvuldig planproces, dan vervalt de basis voor het zorgen voor elkaar en het vervolgens ter hand nemen van leefbaarheidsinitiatieven. Dit geldt voor de dorpen, maar in zekere mate ook voor de wijken in de steden.

Concluderend

De evolutie in leefbaarheidsinitiatieven laat zien dat de dorpen heel goed in staat zijn om grote projecten aan te pakken die invulling geven aan de verduurzaming van ons land. Er staat hen niks in de weg om daar een actieve rol in te pakken. De weg naar een grootschalige kleinschaligheid in de verduurzaming van Nederland, met een belangrijke rol voor het platteland, zou verder bekeken moeten worden. De landelijke energieagenda en de regionale energiestrategieën die in ontwikkeling zijn gaan immers uit van een actieve betrokkenheid van de burgers vanuit het besef dat burgers en bedrijven op lokaal niveau nodig zijn om de energie-opgave in te vullen. Het institutioneel kader is echter nog niet voldoende ontvankelijk voor bewonersinitiatieven die de categorie leuk en aardig ontstijgen. Dit maakt het vaak lastig voor gemeenten om met bewonersinitiatieven om te gaan, want zij zijn gebonden aan die regelgeving, al blijkt uit de succesvolle gevallen dat er veel kan als men wil en als men creatief is. In Schouwen-Duiveland is een dorp bezig met een plan voor alternatieve energieopwekking. In de uitwerking van dat plan blijkt vervolgens dat de stroom die ze willen opwekken niet in het stroomnet terecht kan, omdat de capaciteit daar niet voor is berekend. Uit een berekening van de netbeheerder blijkt dat de totale opgave om de gemeente energieneutraal te krijgen (full-electric) een investering van

200 miljoen nodig is om het net te verzwaren. Daarnaast blijken groot-schaliger initiatieven te stranden omdat de aantakpunten op het net op een te grote afstand liggen. Wie is er dan aan zet? Dit probleem zal zich straks vaker gaan voordoen, want er zijn inmiddels meer dorpen met dergelijke plannen bezig. Ook het voorbeeld van de schoolbus in Zonne-maire laat zien dat een bewonersinitiatief zomaar ineens te maken kan krijgen met een hoge premie omdat ze worden gezien als een dubbel risico: een bedrijf en vrijwilligers. Dit soort afwegingen kunnen een initiatief de kop indrukken. Iets vergelijkbaars speelt er in Peel en Maas waar een initiatief zich steeds verder ontwikkelt en waarin uiteindelijk maaltijden worden bereid voor ouderen, met mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt in samenwerking met een restaurant enzovoorts. Voor een sociaal initiatief dat evolueert bestaan er voor de initiatiefnemers liefst geen grenzen, maar dat roept allerlei problemen op met de bestaande regelgeving die is opgesteld voor bedrijven en kaders stelt aan de instituten van de verzorgingsstaat. Veel regelgeving is opgesteld vanuit wantrouwen, om de consument te beschermen en de bewonersinitiatieven werken vanuit vertrouwen. Dit kan schuren. Naarmate bewonersinitiatieven toenemen in grootte en aantal zal de afstemming met de systeemwereld meer aandacht vragen. Het is de lokale overheid die hierbij kan helpen, door op lokaal niveau de voorbeelden te verzamelen en van daaruit met voorstellen richting provincie en Rijk te komen om de regelgeving aan te passen.

Reflectie

Als we nu nog de lastige vraag stellen naar het eigenaarschap van het probleem van de demografische veranderingen op het platteland en de consequenties daarvan voor voorzieningen, dan is deze niet makkelijk te beantwoorden. Dit probleem kent vele interpretaties en definities. Overheden werken met cijfers en voorspellingen van demografische krimp. Bewoners ontlenen een beeld aan wat er om hen heen gebeurt en hoe ze er onderling over spreken. Die interpretaties liggen soms erg ver uiteen. Eén van de respondenten gaat zelfs zo ver dat hij van mening is dat er helemaal geen krimp zou zijn als de gemeente er niet naar zou handelen. Het is mogelijk dat het accepteren van het krimpprobleem in zijn volle omvang bewoners kan verlammen en dan is het niet meer dan logisch dat het wordt geherformuleerd naar veel kleinere opgaven. Weer andere mensen, op een zekere leeftijd (60+) en die houden van rust en ruimte,

zoeken juist de krimpregio's op. Ze zorgen onbewust en onbedoeld voor een potentiële verergering van de effecten, omdat ze binnen afzienbare tijd zelf hulpbehoevend zullen worden. Alle reacties overziend lijkt het zo te zijn dat bewoners de discussies over krimp ervaren als een punt van strijd tegen de gemeente die niet gewonnen kan worden. Ze lijken zich er niet van bewust dat veel besluiten helemaal niet door die gemeenten worden genomen, maar door een heel arrangement van instituties die beslissingen nemen over het openhouden van ziekenhuizen, het regelen van een regionaal vervoersnetwerk en ga zo maar door. Veel van deze beslissers staan niet tegenover een volle zaal met inwoners aan wie ze hun besluiten moeten verantwoorden. Aan de wethouder blijft dan de ondankbare taak om dit uit te leggen. De Omgevingswet ziet ook de gemeente als eerste aanspreekpunt, maar de praktijk lijkt zich hier nog niet naar te willen voegen. Dit heeft wel tot gevolg dat bewoners het krimpbeleid niet begrijpen en krimp niet als een probleem zien waar ze mede-eigenaar van willen zijn. En toch worden ze dat wel door hun initiatieven die voortvloeien uit die veranderingen in het dorp die door veel mensen worden geduid als krimp.

Aanbevelingen

Om de sturingsopgave die voortkomt uit de bevindingen van dit onderzoek scherper in beeld te brengen is een bestuurlijke workshop georganiseerd⁴. Daar is gesproken over drie onderwerpen:

1. Leefbaarheidsinitiatieven en de lokaal bestuur
2. Leefbaarheidsinitiatieven en de Omgevingswet
3. Leefbaarheidsinitiatieven en de nieuwe economie

Deze onderwerpen hebben allen te maken met het verder brengen van eigenaarschap in de participatiesamenleving. De invalshoek lokaal bestuur is gekozen om meer inzicht te verkrijgen in de uiteenlopende sturingspraktijken binnen het netwerk van de P10-gemeenten. Hier kon de rol van de raad goed worden bediscussieerd. De Omgevingswet is gekozen als thema omdat dit sterk raakt aan leefbaarheidsinitiatieven en eigenaarschap, zonder dat heel precies duidelijk is hoe dat raken er uit ziet. Als laatste is de nieuwe economie gekozen als perspectief, omdat de sociale praktijken in de dorpen ook als een nieuwe economie gezien kunnen worden die meer ruimte verdient te krijgen.

Hieronder volgen enkele aanbevelingen die zijn gebaseerd op zowel dit onderzoek als op de bestuurlijke workshop. Het zijn vooral aanzetten voor een verdere discussie over de vraag hoe het eigenaarschap zich verder kan of zou moeten ontwikkelen. Er wordt onderscheid gemaakt in de drie bestuurlijke niveaus van het Huis van Thorbecke.

Niveau gemeente

Het onderzoek laat zien hoe belangrijk het is als een dorp zich volledig, of in grote meerderheid schaaft achter een visie of een leefbaarheidsinitiatief. Het zorgt er voor dat de raad zich niet hoeft uit te spreken over initiatieven die een gemeenschap juist verdelen. Sturen met geld in een verdeelde gemeenschap heeft als risico dat dit geld de lijnen van verdeeldheid herbevestigt. Om verdeeldheid in een dorp te voorkomen

⁴ De bestuurlijke workshop vond plaats op 30 oktober 2018 in Kasteel Groeneveld te Baarn.

of om onverdeeldheid te bevorderen door het creëren van sociaal kapitaal, is het van belang om kleine initiatieven te stimuleren die tegemoet komen aan alle bewoners van een dorp.

Alle leefbaarheidsinitiatieven die de revue zijn gepasseerd worden in meer of mindere mate gedragen door het verenigingsleven. Zonder verenigingen staat alles stil, zou je kunnen zeggen. Helaas wordt het steeds moeilijker om bestuursleden te vinden. Ergens moet een weg gevonden worden om dat gemakkelijker te maken. Veel gemeenten zijn al bezig met het bevorderen van samenwerken tussen de verenigingen. Dat kan ook in het gecombineerd uitoefenen van bestuursfuncties voor meerdere verenigingen tegelijk. De last wordt dan zwaarder, maar het vinden van mensen wellicht iets makkelijker. Het is zinvol om ook naar andere maatregelen te kijken om het uitoefenen van bestuursfuncties aantrekkelijk te maken. Gedacht kan worden aan betaald vrijwilligerswerk, dat het mogelijk maakt dat bestuurders van verenigingen voor een beperkt deel van hun werktijd ontslag nemen van hun reguliere baan, om vervolgens de bestuurstaken op zich te nemen zonder dat ze er financieel op achteruit gaan.

Als er sprake van een goede samenwerking en een open cultuur van informatie uitwisseling tussen het college van B&W en de dorpsraad met zijn structuur van werkgroepen, dan kan dat in sterke mate bijdragen aan de evolutie van leefbaarheidsinitiatieven. Eén aanbeveling is deze richting is dan ook om dorpsvisies hun invloed te laten uitoefenen op het coalitieakkoord en van daar uit de dorpen uit te nodigen om hun rol te pakken in het tot uitvoer brengen ervan.

Echte gangmakers in de dorpen zijn er maar weinig. En het overdragen van hun kennis gebeurt voornamelijk via verhalen. Het is opvallend hoe weinig het leren expliciet plaatsvindt terwijl de ontwikkelingen toch laten zien dat er werkelijk geleerd wordt. Het leren tussen de dorpen is bijna geheel afwezig. Toch mag verondersteld worden dat de dorpen elkaar veel te vertellen hebben. Dit leidt tot de aanbeveling om een structuur te creëren die het mogelijk maakt dat dorpen van elkaar kunnen leren en waarin ook samenwerking tussen de dorpen wordt bevorderd. Dit is denkbaar in de vorm van intervisie bijeenkomsten of een Community of Practice doe-democratie.

De inwoners van dorpen waarderen het als ambtenaren uit het gemeentehuis komen en op locatie met hen in overleg gaan. Er is behoefte aan scharrelambtenaren: ambtenaren die naar buiten gaan moeten niet beperkt blijven tot een paar fte die hiervoor bewust is aangesteld maar het merendeel moet naar buiten. Anders blijft het systeemdenken een hindernis voor de maatschappelijke initiatieven. Het is aan te bevelen om het naar buiten gaan tot onderdeel van het werk voor bijna elke ambtenaar te maken.

De wijze waarop bestuurders en ambtenaren omgaan met leefbaarheidsinitiatieven en daar ook beleid op formuleren, verschilt aanzienlijk. In elke gemeente is er sprake van een op zoveel mogelijk feiten gebaseerde werkelijkheidsconstructie die interacteert met de sociale werkelijkheidsconstructies in de dorpen. In die werkelijkheidsconstructies liggen zaken besloten als probleemdefinities en probleemoplossingen. Ook liggen daar ideeën in hoe je bewonersinitiatieven aan de gang krijgt. De verschillen die er bestaan maken het interessant om van elkaar te leren. Dit leidt tot een tweede aanbeveling gericht op het leren. Deze gaat het over creëren van een leeromgeving waarin bestuurders, raadsleden, ambtenaren, actieve bewoners en experts kunnen reflecteren op de vraag hoe om te gaan met het bottom up karakter van leefbaarheid. Gemeenteraden zijn op te vatten als arena's van strijd hoe de samenleving vorm te geven, maar ook een assemblee: wat is leefbaarheid, welzijn en democratie ons waard als waarde? Ambtenaren moeten verbinders zijn, empathisch en ondernemende best persons. Om de assemblee rol te versterken gaat het om evolutionaire leren binnen gemeenten en tussen gemeenten. Binnen gemeenten kan dit door assemblee-bijeenkomsten te organiseren tussen de raad, het college van B&W en ambtenaren, aangevuld met burgers waarin gereflecteerd wordt op de wijze waarop het bestuurlijk ambtelijk apparaat er in slaagt om de krachten in de lokale samenleving te mobiliseren. Dit kan gaan over het veranderen van de uitvoerende rol en het meer richten op de toekomst waarbij dorpsvisies kunnen helpen om daarop te reflecteren. Bij het leren tussen gemeenten kan het gaan om een P10-ambachtsschool of P10-Academie.

Niveau Provincie

De provincie speelt met de omgevingsvisie een belangrijke rol in het tot stand brengen van de regionale energiestrategieën. Ze kan daarbij aan-

sturen op het bieden van ruimte aan grote investeerders, om daarmee de doelen uit het klimaatakkoord van Parijs snel dichterbij te brengen. Het is ook denkbaar om het platteland en de inwoners van de dorpen in te schakelen voor het bereiken van duurzaamheidsdoelen. Een grootschalige aanpak van kleinschalige initiatieven kan wellicht beter werken dan megaprojecten met grote institutionele investeerders. Het zou in elk geval beter rekening kunnen houden met het sociaal kapitaal in de dorpen.

Niveau Rijk

De werkwijze in de dorpen is complex en doorgaans bijzonder inclusief. Agenda's worden gemaakt op basis van enquêtes en inloopavonden, bemiddelaars worden ingevlogen in geval van conflicten. Een haastig en onzorgvuldig planproces kan het sociaal kapitaal in een dorp ernstig beschadigen. Het mooiste zou zijn als de werkwijze van de dorpen om niemand achter te laten of buiten te sluiten de norm zou stellen voor de nieuwe Omgevingswet, maar dit is misschien te hoog gegrepen. Het is echter wel aanbevelenswaardig om de concepten van sociaal kapitaal en sociale duurzaamheid in het kader van de Omgevingswet te operationaliseren en te gebruiken om inhoudelijke vereisten te stellen aan participatie, dan wel het college van Burgemeester en Wethouders het afwegingskader mee te geven waarin het op deze gronden een marktproject kan afwijzen. Eén van de mogelijkheden is om de maatschappelijke waardecreatie door maatschappelijke initiatieven zichtbaar te maken met een Maatschappelijke AEX.

Er kan met name tussen de bestuurslagen veel uitgewisseld worden over participatie en leefbaarheid. De hier geschetste praktijk laat zien dat burgers weinig snappen wie welke afwegingen maakt die leiden tot vertrek van voorzieningen uit hun dorp. Zo begrijpen de inwoners van dorpen soms maar erg weinig van het woningbeleid. De organisaties die besluiten nemen zijn vaak anderen dan de organisaties die het moeten uitleggen. Dit geldt ook voor besluiten die op provinciaal of rijksniveau genomen worden en die zich vertalen in beleidswijzigingen op het niveau van de gemeente. Het zou goed zijn om in de bestaande bestuurlijke programma's meer aandacht te geven aan participatie en leefbaarheid op het platteland, zodat er meer begrip ontstaat van de gevolgen van beslissingen voor de leefwereld van de inwoners op het platteland.

De conclusie die in het onderzoek wordt getrokken, zou moeten leiden tot acties. Naarmate de bewonersinitiatieven groeien en krachtiger worden, gaan ze ook harder botsen met de arrangementen van de verzorgingsstaat. Dit kan men laten gebeuren en dan telkens de brand blussen. Het advies is echter om dit zoveel mogelijk voor te zijn en daar waar het zich voordoet een zorgvuldige afweging te maken. Inventariseer en agendeer daartoe de al aanwezige en potentiële fricties met de bestaande kaders van de geïnstitutionaliseerde zorgsamenleving, waarin het gaat over mogelijke botsingen met consumentenrecht, het mededingingsrecht, et cetera. Zorg voor een ontvankelijk institutioneel kader dat zich laat veranderen door leefbaarheidsinitiatieven. Het zijn de gemeentes als eerste aanspreekpunt in de Omgevingswet die hier direct mee te maken hebben. Het verdient de aanbeveling om een voorziening te maken dat hun ervaringen kunnen leiden tot voorstellen om de regelgeving aan te passen en het institutioneel arrangement als geheel meer ontvankelijk te maken voor de initiatieven uit de participatiesamenleving.

Met dank aan

Dank aan de respondenten uit de dorpen die bereid waren tot een gesprek met de onderzoekers en aan de contactpersonen van de deelnemende gemeenten. Bijzondere dank daarbij aan de respondenten van de initiatieven die daarvoor nog weer een keer vrije tijd hebben geïnvesteerd. Dank ook aan de inwoners van de onderzochte kernen in de deelnemende gemeenten voor hun gastvrije houding en de informele gesprekken.

Tot slot ook dank aan de leden van de klankbordgroep voor hun kritische reflecties gedurende het onderzoek en aan de studenten die aan de dorpsinventarisatie in dit onderzoek mee hebben gewerkt: Jeroen den Boer, Lauren Rae Joenoes, Mariëlle Karssenbergh, Imme Koorn, Christiaan Krause en David de Witte.

Literatuur

- Andersen, N.A. (2003). Discursive analytical strategies. Understanding Foucault, Koselleck, Laclau, Lumann. Bristol, The Policy Press.
- Brink, van den G. J. M., van Hulst, M. J., de Graaf, L. J., & van der Pennen, T. (2012). Best persons en hun betekenis voor de Nederlandse achterstandswijk. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Dam van, R. (2016). Bonding by doing. The dynamics of self-organizing groups of citizens taking charge of their living environment. Dissertation. Wageningen: WUR.
- Dam, van R.I., Salverda, I.E., Hassink, J., Vaandrager, L. en c. Wentink (2017) The art of bonding: informational capital in Dutch green urban citizens' initiatives. Community Development Journal, Oxford Journals
- Dijk van, T. (1995). Aims of Critical Discourse Analysis. Japanese Discourse, 1, 17-12.
- Petitjean, O. en Kishimoto, S. (2017). Cities and citizens are writing the future of public services. Reclaiming Public Services, 157.
- Nieuwenhuizen, W., Gies, T. J. A., Goossen, C. M., Och, R. A. F. v., & Rooij, L. L. d. (2015). Ruimte voor de toekomst in het landelijk gebied. Trendverkenning 2020-2030 voor gemeenten met veel landelijk gebied. Wageningen: Alterra Rapport 2628, <http://edepot.wur.nl/341918>.
- Putnam, R.D. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. Journal of Democracy 6: 65-78.
- Salverda, I.E., Slangen, L.H.G., Kruit, J., Weijschede, T.J. en J.R. Mulder (2009) History is alluring: self-organisation and the significance of history in the search for a new local sense of collectivity. In: K.J. Poppe, K. termeer en M. slingerland (red) Transitions towards sustainable agriculture, food chains and peri-urban areas. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Wijdeven van de, T., & Graaf de, L. (2014). Kernkracht. Over doe-democratie in het landelijke gebied. Tilburg: Tilburgse School voor Politiek en Bestuur, Universiteit van Tilburg.

Colofon

Wageningen Environmental Research en Social Sciences Group
Wageningen University and Research

Redactie: Roel During

Onderzoeksteam: Bettina Bock, Rosalie van Dam, Josine Donders, Jeroen Kruit,
Marcel Pleijte, David de Witte

Vormgeving: Luc Dinnissen, www.studioids.nl

Klankbordgroep

Ellen van Selm, *Burgemeester Opsterland; P10 (vz)*

Eric Caspers, *Gemeente Schouwen Duiveland: strategisch adviseur extern; P10 contactper-
soon voor het Eigenheidsonderzoek*

Jean Eigeman, *DuurzaamDoor; GDO*

Thomas Hessels, *Ministerie van Binnenlandse Zaken, programma Versterking lokale
democratie en bestuur*

Hella van de Velde, *Ministerie van Binnenlandse Zaken, programma Versterking lokale
democratie en bestuur*

Christine van Zuijlen, *VNG team bouwen en wonen; thema krimp; Omgevingswet*

Sharon van Westrenen, *VNG team bouwen en wonen; thema krimp; Omgevingswet*

Michel Schoemaker, *IPO*

Fotografie

De foto's op pagina's 8 (Dingena Mol), 52 (Olaf Molenaar), 62 (Jaap de Wit), 68 (Adri Padmos), 74 (Freija Kruit) en 86-88 (Feikje Breimer) zijn beschikbaar gesteld door de P10. Het zijn de tien foto's die gekozen werden uit ruim 100 inzendingen voor de Henk Aalderink-prijs 2018. De jury bepaalde dat het bruisende en energieke platteland op deze foto's het best werd vastgelegd. De foto's op pagina 12, 27, 29, 30, 31 en 38 zijn gemaakt door studenten. De foto op pagina 44 is van Leonie Linotte.

Dit onderzoek is gefinancierd door de P10, het ministerie van Binnenlandse zaken (BZK directie kennis en bestuur), DuurzaamDoor en Vereniging van Nederlandse gemeenten.

Van dit rapport zal een achtergrondrapport worden uitgebracht, met daarin een uitgebreide wetenschappelijke verantwoording.

